

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУКУНИВЕРСИТЕТИ

**И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 08.23.666

Кол жазма укугунда

УДК:336.113(575.2)(043.3)

Дженалиева Мария Аширбековна

**Кыргыз Республикасынын социалдык чөйрөсүн өнүктүрүү
жана анын финансылык аспектилери**

08-00-10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит

Экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган авторефераты

Бишкек – 2025

Иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Экономика жогорку мектебинин финансы кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Саякбаева Айганыш Апышевна,**
экономика илимдеринин доктору, профессор
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин ЭЖМ финансы кафедрасынын профессору

Расмий
оппоненттер: **Джолдошева Тамара Юлдашевна,**
экономика илимдеринин доктору, профессор
М.Рыскулбеков атындагы КЭУ илимий изилдөө университетинин PhD докторантура бөлүмүнүн директору

Селезнева Ирина Владимировна,
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Туран университетинин финансы жана эсеп жогорку мектебинин директору

Гусева Валентина Ивановна,
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин экономикалык теория кафедрасынын профессору

Жетектөөчү уюм: М.Х. Дулати атындагы Тараз мамлекеттик университети, финансы жана эсеп кафедрасы, дареги: 080012, Казахстан Республикасы, Тараз ш., Сулейменова көч., 7а.

Коргоо 2024-жылдын “20” мартында 14.00дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин алдындагы Д 08.23.666 диссертациялык кеңешинин жыйынында 720033 Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547 дареги боюнча өтөт.

Диссертациянын видеоконференциясын көрүү үчүн шилтеме:
<https://vc.vak.kg/b/082-wra-13n-j9d>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу проспекти, 394) жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин (720044, Бишкек ш., Манас проспекти, 66) китепканаларынан, ошондой эле КР Президентине караштуу УАК сайтынан https://stepen.vak.kg/d_08_23_666/dzhenalieva-mariya-ashirbekovna-2/ таанышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын “19” февралында таркатылды

ДК окумуштуу катчысы,
э.и.д., доцент

Есеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын (мындан ары-КР) экономикасын өнүктүрүүнүн азыркы этабында адам капиталын өнүктүрүү деңгээли социалдык чөйрөнүн абалы менен аныкталат, ал биринчи кезекте каржылоонун көлөмүнө жана финансыны башкаруунун натыйжалуулугуна жараша болот. Өнүгүп жаткан рынок экономикасынын, глобалдык чакырыктардын шарттарында социалдык чөйрөнүн тармактары өтө жетишсиз камсыз кылынууда, бул материалдык-технологиялык камсыздоонун деңгээлинде, социалдык чөйрөнүн кызматкерлеринин эмгек акысы жана көрсөтүлүүчү социалдык кызматтардын сапатында чагылдырылат. Инклюзивдик экономиканы өнүктүрүү шартында социалдык чөйрөнү каржылоонун артыкчылыктуу багыттарын аныктоо, ошол эле учурда социалдык сектордун көрсөткүчтөрүнүн статистикалык талдоосун методикалык жактан камсыздоону иштеп чыгуу, анын концептуалдык негиздерин аныктоо үчүн анын учурдагы абалына объективдүү баа берүү маанилүү.....

Социалдык секторду каржылоону модернизациялоонун актуалдуулугу социалдык чөйрөнү туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылууга жөндөмдүү жаңы концепцияны түзүү зарылдыгы менен шартталган. Заманбап шарттарда демографиялык өзгөрүүлөр, экономикалык туруксуздук жана калктын муктаждыктарынын өзгөрүшү менен байланышкан чакырыктарды эске алуу маанилүү. Жаңы концепция ресурстарды бөлүштүрүүгө карата инновациялык мамилелерди, финансыны башкаруунун ачык-айкындуулугун жогорулатууну жана жарандардын кыйла аярлуу категориялары үчүн даректүү колдоону камсыз кылууну камтууга тийиш. Бул бюджеттик каражаттарды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга, социалдык адилеттүүлүктү бекемдөөгө жана калктын жашоо сапатын жакшыртуу үчүн шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү жаткан негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасын 2018-2040-жылдары өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын (2018-жыл) ишке ашырууга, 2018-2022-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасынын региондук саясатынын концепциясына (2017-жыл), 2035-жылга чейинки мезгилге КР экономикалык өнүгүүсүн инновациялык модернизациялоонун концепциясына (2017-жыл), ПРООНдун “Кыргыз Республикасы үчүн комплекстүү узак мөөнөттүү миграциялык саясатты иштеп чыгуу” долбооруна (2019-жыл), КР өнүктүрүүнүн 2018-2022-жылдарга карата “Биримдик, Ишеним, Жаратмандык” программасына (2018-жыл) байланыштуу.

Иш Ж. Баласагын атындагы КУУнун Экономика жогорку мектебинин “Финансы” кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин планына ылайык аткарылды.

Изилдөөнүн максат жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты КРнын социалдык секторун өнүктүрүү жана аны каржылоону модернизациялоо боюнча илимий жактан негизделген теориялык жоболорду жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Коюлган максатты ишке ашыруу изилдөөнүн логикасына жана структурасына ылайык келген **төмөнкү милдеттерди** аткарууну талап кылат:

- «социалдык чөйрө», «социалдык сектор» жана «социалдык ишкана» деген аныктамаларды тактоо менен социалдык секторду каржылоонун теориялык негиздерин жана уюштуруу-укуктук аспектилерин изилдөө;

- системасын түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн концепцияларын жана методологиялык аспектилерин кароо;

- чет өлкөлөрдүн социалдык чөйрөсүн каржылоо практикасын талдоо жана баалоо жүргүзүү;

- социалдык сектордун өнүгүү тенденцияларына статистикалык талдоо жүргүзүү;

- КРдин социалдык чөйрөсүн каржылоого талдоо жүргүзүү;

- корреляциялык регрессиялык анализдин негизинде калктын жашоо деңгээлинин негизги факторлорун аныктоо;

- 2035-жылга чейин социалдык чөйрөнү каржылоонун демографиялык көрсөткүчтөрүнүн болжолун эсептөө;

Алынган жыйынтыктарынын илимий жаңылыгы КРнын социалдык чөйрөсүн каржылоону модернизациялоонун негизги багыттарын иштеп чыгууда турат:

- социалдык чөйрөнү каржылоонун теориялык, уюштуруучулук негиздерин аныктоонун жана жалпылоонун негизинде «социалдык чөйрө», «социалдык сектор» жана «социалдык ишкана» деген автордук аныктама берилди;

- калкты социалдык коргоо системасын түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн айрым методологиялык аспектилери такталды;

- калкты социалдык коргоонун моделдери жана индикаторлору, ошондой эле чет өлкөлөрдөгү социалдык чөйрөнү каржылоонун принциптери жана механизмдери аныкталды;

- КРнын социалдык чөйрөсүн макроэкономикалык факторлорун анализдөөнүн негизинде аны өнүктүрүүнүн негизги тренддери аныкталды;

КРнын социалдык чөйрөсүн каржылоону анализдөөнүн негизинде каржылоонун түзүмү, булактары аныкталды жана социалдык чөйрөнү жетишсиз каржылоо проблемалары аныкталды;

- корреляциялык-регрессиялык анализдин негизинде калктын жашоо деңгээлине таасир этүүчү негизги социалдык-экономикалык факторлор аныкталган;

- социалдык чөйрөнүн уюмдарынын түзүмдөрүнүн инновациялык формалары, социалдык чөйрөнү каржылоонун инновациялык булактары жана инструменттери иштелип чыкты;

- 2035-жылга чейин социалдык чөйрөнү каржылоонун демографиялык көрсөткүчтөрүнө болжолдуу баа берилди.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү КРнын социалдык чөйрөсүн каржылоону модернизациялоо боюнча иш-чараларды иштеп чыгууда министрликтердин, ведомстволордун практикасында изилдөөнүн жоболорун жана тыянактарын колдонуу мүмкүнчүлүгүндө турат. Негизги тыянактар, сунуштар жана илимий-практикалык сунуштар КРнын Финансы министрлиги жана КРнын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги тарабынан социалдык чөйрөнү каржылоону модернизациялоонун негизги багыттары боюнча стратегияларды, программаларды жана пландарды иштеп чыгууда, ишке ашырууда, ошондой эле “Мамлекеттик каржы”, “Камсыздандыруу”, “Статистика”, “Финансы”, “Бюджеттен тышкаркы фонддор”, “Демография” ж.б. дисциплиналар боюнча “Экономика” багытындагы бакалаврларды жана магистрлерди даярдоодо колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү. КРнын социалдык чөйрөсүн анализдөөнүн жана социалдык чөйрөнү каржылоонун негизинде теориялык-методологиялык жоболор, тыянактар жана практикалык сунуштар министрликтер жана ведомстволор тарабынан өлкөнү социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн концепцияларын жана стратегияларын иштеп чыгууда, ошондой эле КРнын социалдык секторун каржылоо боюнча стратегиялык башкаруу чечимдерин болжолдоодо жана кабыл алууда колдонулушу мүмкүн.

Иштелип чыккан практикалык сунуштар КРнын бюджеттик системасын жөнгө салууну өркүндөтүү үчүн негиз болуп кызмат кылышы мүмкүн, бул мамлекеттик бюджетти башкаруу органдарынын ишинин сапатын жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

Социалдык чөйрөнү каржылоонун теориялык жана уюштуруу маселелерин жалпылоо зарыл социалдык жыргалчылыктарды алуу, тобокелдиктердин ааламдашуу шарттарында калктын жашоо деңгээлин жана сапатын жогорулатуу жана дүйнөнүн өнүгүүсүн трансформациялоо жана «социалдык сектор» жана «социалдык ишкана» шарттарында калктын кирешелерин теңдөө максатында Бириккен коммерциялык, коммерциялык эмес, мамлекеттик уюмдарды камтыган экономиканын бөлүгү катары социалдык чөйрөнүн автордук аныктамасын чыгарууга мүмкүндүк берди;

– социалдык саясатты калыптандыруунун концепцияларын жана механизмдерин аныктоо үчүн калкты социалдык коргоо системасын түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн методологиялык аспектилерин тактоо;

– калкты социалдык коргоонун моделдери жана индикаторлору, ошондой эле чет өлкөлөрдөгү социалдык чөйрөнү каржылоонун принциптери жана механизмдери жана аларды КРга адаптациялоо;

– социалдык сектордун негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөрүн, анын ичинде калктын жашоо деңгээлинин көрсөткүчтөрүн бөлүп көрсөтүү жана баалоо үчүн социалдык чөйрөнүн өнүгүү тенденцияларын статистикалык талдоонун натыйжалары;

– КРнын социалдык чөйрөсүн анын абалын баалоо үчүн каржылоонун статистикалык көрсөткүчтөрүн талдоонун натыйжалары;

социалдык-экономикалык факторлордун калктын жашоо деңгээлине тийгизген таасиринин деңгээлин корреляциялык-регрессиялык талдоо;

– 2035-жылга чейин социалдык чөйрөнү каржылоонун демографиялык детерминантына автордук болжолдуу баа берүүлөр;

– автор тарабынан иштелип чыккан КР социалдык чөйрөсүн каржылоону модернизациялоонун негизги багыттары, ага социалдык чөйрөдөгү уюмдардын түзүмдөрүнүн инновациялык формалары жана аны каржылоо булактары.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн жыйынтыгы Жусуп Баласагын атындагы КУУда апробацияланды. КРнын социалдык секторун каржылоону модернизациялоого багытталган практикалык сунуштар КРнын Финансы министрлигинин, КРнын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин иш-аракеттеринде чагылдырылган.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана жыйынтыктары тегерек столдордо, семинарларда, ошондой эле улуттук жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндалып, талкууланды: «Евразия экономикалык биримдигиндеги жаштар: эмгек мобилдүүлүгү жана гуманитардык кызматташтык» (Бишкек ш., Б.Ельцин атындагы КРСУ, 2019-ж), «Илимдин азыркы дүйнөдөгү интеграциясы» - Евразия илимий бирикмесинин 76-эл аралык илимий конференциясы (Москва ш., 2021-ж), «Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикаларын санариптештирүү жана трансформациялоо: эсептик-аналитикалык статистикалык укуктук аспектилер», (Бишкек ш., Б.Ельцин атындагы КРСУ, 2020-ж.), «Евразия экономикалык интеграциясы, өнүгүү көйгөйлөрү жана перспективалары: санариптештирүү, башкаруучулук-маалыматтык; финансылык, мониторингдик, салыктык; эсептик-аналитикалык, аудитордук-контролдук», «БАЦ форумунун МОО 10-Исраилдик окуулар» . (Түркия, Аланья ш., Ж.Баласагын атындагы КУУ, Б. Ельцин атындагы КРСУ, 2021-ж), Евразия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун «Ааламдашуу чакырыктары жана тобокелдиктери жана Евразиялык экономикалык интеграциянын прогрессине таасир этүү рычагдары» эл аралык илимий-теориялык жана практикалык конференциясы (Чолпон-Ата шаары, Ж.Баласагын атындагы КУУ, Б. Ельцин атындагы КРСУ, Алматы гуманитардык-экономикалык университети, КР , 2024-ж.) ж.б.

Диссертациянын натыйжаларынын жырыяланышы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору 23 илимий макалада жарыяланган. анын ичинен 8 макала Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу УАК сунуштаган басылмаларда, 14 макала РИНЦ базасы тарабынан индекстелген басылмаларда, Scopus-1 анын ичинде Москва, Махачкала (РФ), Тюмень (РФ), Алания (Түркия), Алматы (КР), Бишкек, шаарларында жарыяланган.

Диссертациянын түзүлүш жана көлөмү белгилердин тизмесинен, кириш сөздөн, беш бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштамалардан, колдонулган булактардын тизмесинен турат. Диссертация таблицаларды жана сүрөттөрдү кошкондо 292 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделип, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери баяндалып, алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы, натыйжалардын практикалык жана экономикалык мааниси, изденүүчүнүн жеке салымы ачылып, коргоого чыгарылган диссертациянын негизги жоболору тизмеленген жана диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы баяндалган.

«Социалдык чөйрөнү каржылоонун теориялык жана уюштуруучулук-укуктук негиздери» деген биринчи главада социалдык чөйрөнү каржылоонун теориялык-уюштуруучулук аспектилерин, чет өлкөлөрдөгү социалдык чөйрөнү каржылоо практикасы изилденди.

Социалдык экономика термини менен аныктала турган термин катары социалдык чөйрө ЭЭУнун “Социалдык экономика: Африканын глобалдык кризиске жообу” конференциясында талкууланган “менчик же максаттар жагынан, мамлекеттик же жеке секторго так таандык болбогон экономикалык иш-аракетти» билдирет. Оптимизаторлордун жалпы максаты – социалдык жана экономикалык муктаждыктарды канааттандырууну тең салмактоо. Социалдык экономиканын аныктамасы коомдук экономиканы түзгөн бир катар: “ишканалар жана уюмдар, атап айтканда кооперативдер, өз ара пайдалуу коомдор, ассоциациялар, фонддор жана социалдык ишканалар товарларды, кызмат көрсөтүүлөрдү жана билимдерди өндүрүүнүн өзгөчө өзгөчөлүгүнө ээ, экономикалык жана социалдык максаттарды көздөйт жана тилектештикти бекемдөө” институционалдык типтерди тааныйт [Socialfinanceforsocialeconomy. SocialFinanceProgramme. - Geneva: ILO, 2015].

А.Рубинштейн социалдык чөйрөнү эки негизги сегментке бөлөт – билим чөйрөсү (илим, маданият жана билим берүү, анда билим өндүрүлөт, бөлүштүрүлөт, өздөштүрүлөт жана сакталат) жана адамдын жашоо-турмушун камсыз кылуу чөйрөсү (саламаттыкты сактоо жана социалдык камсыздоо) [Рубинштейн А. А. Экономика социального сектора: проблемы теории // Экономическая наука современной России. – 2005. – № 1 (28)].

Профессор П. Купуев азыркы шартта социалдык чөйрөнү өнүктүрүү зарылдыгын белгилеген. Азыркы учурда аймактардын экономикалык ишин

кайра түзүүнүн темпи башкаруунун борбордук органдарынан, бир жагынан ишканаларды жана чарбаларды кайра түзүүнүн темпинен – экинчи жагынан чарба жүргүзүүнүн жаңы методдорун киргизүү даражасы боюнча да, ошондой эле жеке “аймактык экономиканын” – социалдык чөйрөнүн, жалпы аймактык инфраструктуранын, жергиликтүү чарбанын ж.б. өнүгүү деңгээли боюнча да артта калууда. [Купуев П. и др. Население и социальная сфера.- Бишкек, 1997].

Профессор А.А. Саякбаева «социалдык чөйрө ден соолукту чыңдоо жана интеллектуалдык деңгээлин жогорулатуу негизги максаты болгон бардык уюмдардын, мекемелердин жана ресурстардын жыйындысы» катары караган [Саякбаева А.А. Социальная защита населения. Теория, практика, проблемы и решения. - Бишкек: КНУ им. Ж.Баласагына.- 2006].

К.А. Токторбаева өзүнүн изилдөөлөрүндө Кыргыз Республикасынын экономикасын туруктуу өнүктүрүүнүн артыкчылыгы болгон социалдык чөйрөнү каржылоодо мамлекеттин ролун көрсөткөн [Токторбаева К.А. Совершенствование социальной сферы как формирование устойчивого развития качества жизни населения Кыргызской Республики// Публикация НАН Кыргызской Республики «Экономика», 2015.- №3-4(25).- С.18-21].

Ата мекендик жана чет өлкөлүк авторлордун социалдык чөйрөгө теориялык көз караштарын талдоо зарыл социалдык жыргалчылыктарды алуу, рынок экономикасынын социалдык тобокелдиктеринин шарттарында калктын жашоо деңгээлин жана сапатын жогорулатуу үчүн калктын кирешелерин теңдөө максатында бириккен коммерциялык, коммерциялык эмес, мамлекеттик уюмдарды камтыган экономиканын бөлүгү катары социалдык сектордун автордук аныктамасын түзүүгө болот. “Социалдык ишкана” түшүнүгүнүн маанилүүлүгү анын укуктарынын жана милдеттеринин чөйрөсүн аныктоо үчүн мыйзам актыларына киргизилиши менен аныкталат. “Социалдык ишкана” деген автордук түшүнүк ушул максатта сунушталган. “Социалдык ишкана” киреше алуу негизги максат эмес, ал эми актуалдуу социалдык көйгөйлөрдү чечүү үчүн товарларды же кызматтарды өндүрүү үчүн түзүлгөн уюштуруу структурасы катары аныктаса болот.

Азыркы шарттар социалдык милдеттерди ишке ашыруу үчүн социалдык чөйрөнү уюштуруунун инновациялык формаларын издөөгө мажбурлайт.

«Калкты социалдык коргоо катары социалдык чөйрөнү калыптандыруу жана өнүктүрүү методологиясы» деген экинчи главада социалдык камсыздандыруунун генезисине жана анын калкты социалдык коргоодогу ролуна талдоо жүргүзүлдү, калкты социалдык коргоонун моделдери жана индикаторлору, социалдык саясатты калыптандыруунун концепциялары жана механизмдери иликтенди жана системалаштырылды.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси катары КРнын экономикасынын социалдык чөйрөсү белгиленди.

КРнын социалдык чөйрөсүн өнүктүрүүнү камсыз кылуучу социалдык-экономикалык процесстер, механизмдер жана инструменттер **изилдөөнүн предмети** болуп саналат.

Изилдөө методдору жана материалдары. Изилдөөнүн жүрүшүндө изилдөөнүн жалпы илимий, экономикалык-математикалык методдору

пайдаланылды: илимий абстракция методу, маанини экликациялоо методу, монографиялык, логикалык, салыштырма талдоо, статистикалык-экономикалык, структуралык-функционалдык методдор, эсептик-конструктивдүү, графикалык методдор, корреляциялык-регрессиялык метод, статистикалык болжолдоо методу, экономикалык моделди куруу.

Изилдөөнүн материалдары катары атайын экономикалык жана статистикалык адабияттар, КР УСК материалдары, электрондук ресурстар жана КР башка уюмдарынын маалымат базалары колдонулду.

Жалпыланган жана бириктирилген түрдө калктын социалдык камсыздандыруу моделдеринин классификациясынын маалыматтары 2.1-таблицада көрсөтүлгөн.

2.1-таблица - Роберт Пинкер жана Ричард Титмус типологиялары боюнча социалдык саясат моделдерин салыштыруу

Салыштыруу параметрлери	Социалдык саясаттын моделдери		
	Калдык модели	Индустриалдык-экономикалык өнүгүү модели	Институттук бөлүштүрүү модели
Аталышы	Либералдык	Консервативдик, корпоративдик	Мамлекеттик-кайра бөлүштүрүү, социалисттик
Моделдин тиби	Пассивдүү	Негизинен пассивдүү	Активдүү, конструктивдүү
Мамлекеттин ролу	Пассивдүү	Негизинен пассивдүү	Активдүү
Кайрымдуулук жана коомдук уюмдардын ролу	Эң активдүү	Негизинен активдүү	Эң аз активдүү
Социалдык коргоонун жетектөөчү субъектиси	Кайрымдуулук жана коомдук уюмдары	Көбүрөөк даражада-кайрымдуулук жана коомдук уюмдар, азыраак-мамлекет	Мамлекет
Социалдык коргоо объектиси	Калктын эң муктаж бөлүгү	Калктын иштеген бөлүгү	Бүтүндөй калктын жана өзгөчө эмгекке жарамдуу калктын өндүрүш менен алектенген бөлүгү
Каржылоо принциптери жана булактары	1. Бюджеттик каражаттар калдык принциби боюнча бөлүнөт. 2. Кайрымдуулук жана коомдук уюмдардын каражаттары жана мүмкүнчүлүктөрү	Социалдык камсыздандыруу тутумунун каражаттары	Мамлекет тарабынан экономикалык ресурстарды натыйжалуу (мүмкүн болушунча) кайра бөлүштүрүү
Максаты	Социалдык ооруларды дарылоо	Көп даражада социалдык ооруларды дарылоо, азыраак	Социалдык ооруларды алдын алуу

		учурда алардын алдын алуу	
--	--	---------------------------	--

Булак: автор тарабынан түзүлгөн [Яловенко Иван Алексеевич Модели социального обеспечения на примере зарубежных стран // Вопросы российской юстиции. 2020. №10.- С.253-261]

Биздин оюбузча, эң прогрессивдүү, бирок ошол эле учурда скандинавия өлкөлөрү тарабынан кеңири сунушталган жана социалдык камсыздоо тутумун коомдогу интеграцияланган институт катары караган, «рыноктон тышкары универсалдуу кызматтарды» көрсөткөн социалдык камсыздоонун эң кымбат модели. Эгерде биринчи моделде социалдык коргоонун объектиси калктын эң муктаж бөлүгү гана болсо, экинчисинде-негизинен анын иштеген бөлүгү болсо, бул моделдин алкагында максаттуу социалдык саясаттын объектиси бүтүндөй калк болуп саналат.

Бул моделдин иштеши Р.Пинкер тарабынан аныкталган мамлекеттин экономикалык ресурстарын калктын бардык катмарларынын арасында эң бай топтордон азыраак байларга чейин кайра бөлүштүрүү идеясына негизделген. Дал ушул моделди активдүү деп эсептесе болот, башкача айтканда, социалдык оорулардын, социалдык туруктуулуктун бузулушунун алдын алууга багытталган. Мында калкты социалдык жактан коргоо чаралары социалдык компенсациялардын жогорку даражасы аркылуу анын жашоо сапатын нормалдуу жашоо стандарты деп аталган деңгээлге жеткирүүгө мүмкүндүк берет. Көрүнүп тургандай, кээ бир жагынан Р.Титмустун мамилеси Р.Пинкердин көз караштарына жакын, ал бул концепцияларда өзүнүн мүнөздөмөлөрү боюнча окшош эки моделдин (калдык жана институционалдык (институционалдык-бөлүштүрүү)) болушунан көрүнүп турат [Яловенко Иван Алексеевич Модели социального обеспечения на примере зарубежных стран // Вопросы российской юстиции. 2020. №10.- с. 253-261].

Социалдык саясаттын моделдеринин дагы бир бирдей популярдуу типологиясы – бул швед социологдорунун бири Гост Эспинг-Андерсендин классификациясы, ал өзүнүн «The Three Worlds of Welfare Capitalism» деген эмгегинде патерналисттик, корпоративдик жана социал-демократиялык социалдык саясаттын моделдерин сунуш кылган. Автор бул классификацияны төмөнкү 3 критерийге негиздеген: декомодификациянын деңгээли, коомдогу стратификация (социалдык стратификация) деңгээли жана мамлекеттик интервенция (кийлигишүү) деңгээли. Келгиле, моделдердин ар бирин кененирээк карап чыгалы [Морозов Е. А. Изучение зарубежных моделей социального обеспечения населения как фактор подготовки специалистов // Человек и образование, 2012.-№ 4, с. 53 – 58].

Патерналисттик (либералдык эмес, либералдык, англо-америкалык) модель бардык англис тилдүү өлкөлөргө (АКШ, Улуу Британия, Австралия, Канада), ошондой эле Японияга мүнөздүү. Бул модель жогоруда сүрөттөлгөн калдык моделге көп жагынан окшош. Ал ошондой эле калктын өзгөчө муктаж болгон категорияларына гана минималдуу деңгээлде социалдык жардам көрсөтүүнүн калдык принциби менен мүнөздөлөт. Берилген моделди ишке ашырган өлкөлөрдө декомодификация деңгээли төмөн, ал эми коомдо

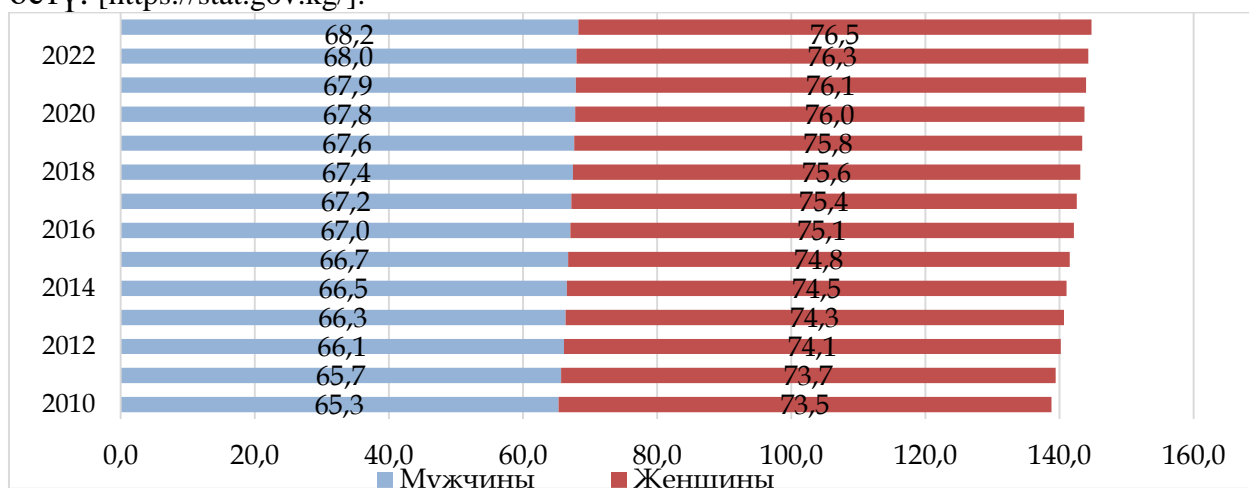
байкалган социалдык катмарга бөлүнүү деңгээли жогору [Волкова О.А. Социологические модели системы социальной защиты населения/ О.А. Волкова, Ю.А. Гребеникова // Вестник Пермского университета, 2019.- вып.2(26)].

Ошентип, социалдык камсыздандыруу – бул физикалык эмгекке жөндөмдүүлүгү жок же мүмкүнчүлүгү жок, бирок аны ар кандай себептерден улам ишке ашырууга мүмкүнчүлүгү жок адамдарды материалдык камсыздандыруу үчүн акча каражаттарын түзүүчү жана чыгымдоочу мамилелердин тутуму.

«Кыргыз Республикасынын социалдык чөйрөсүн өнүктүрүү жана каржылоо тенденцияларынын динамикасы» деген үчүнчү главада социалдык чөйрөнү өнүктүрүүнүн демографиялык факторлору талданып, билим берүү системасына статистикалык талдоо жана калктын жашоо деңгээлинин көрсөткүчтөрүнө талдоо жүргүзүлгөн.

КРда төрөлүүнүн, калктын өлүмүнүн өсүү темпинин төмөндөө тенденциясы байкалууда, бул жыйынтыгында табигый өсүштүн темпинин төмөндөшүнө алып келет. Анын үстүнө эмгекке жарамдуу калк үчүн жумуш орундарынын жетишсиздигинен улам калктын эмгек миграциясы калктын түзүмүн кыйшаюуга жана калктын улгайышы үчүн өбөлгөлөрдүн калыптанышына алып келүүдө. Калктын карылык жаш курагы жана күтүлгөн өмүрдүн узактыгы пенсионерлердин санынын көбөйүшүнө, демек, пенсиялык төлөмдөрдүн кымбатташына алып келет. Пенсиялык системаны каржылоо социалдык сектор үчүн маанилүү факторго айланууда, анткени улгайган адамдарды туруктуу жана жетиштүү пенсия менен камсыз кылуу зарыл.

3.1-сүрөттөн көрүнүп тургандай, КРда эркектердин жашоо узактыгы 2010-жылдагы 65,3 жаштан 2022-жылы 68,2 жашка чейин болгон. Аялдардын жашоо узактыгы 2010-жылдагы 73,5 жаштан 2022-жылы 76,5 жашка чейин өстү. [<https://stat.gov.kg/>].

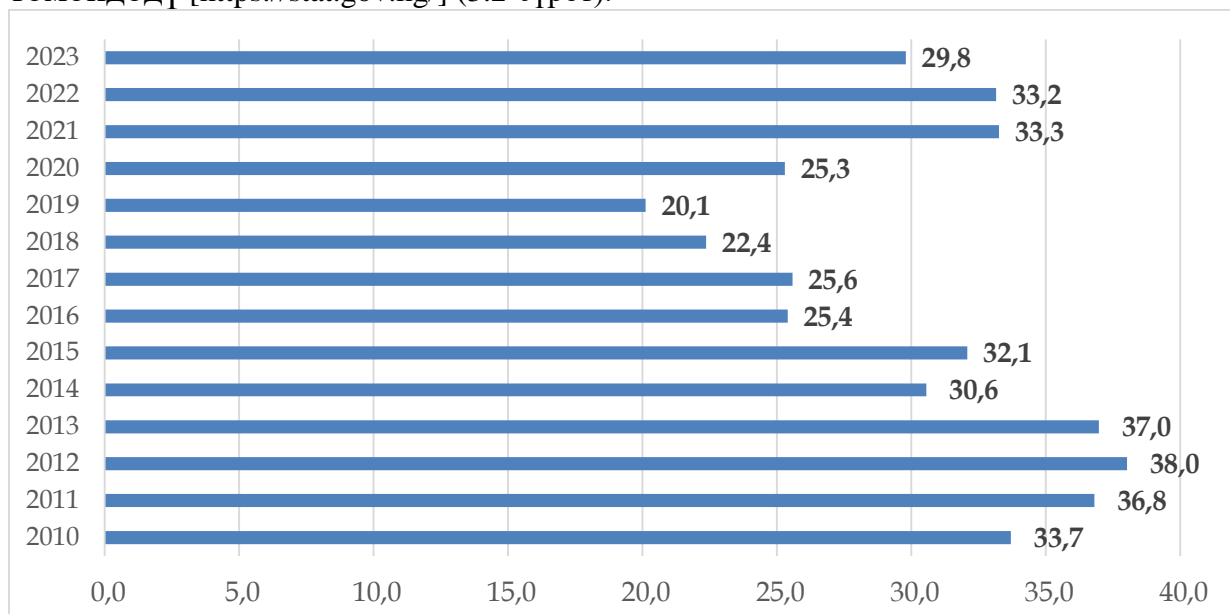
3.1-сүрөт. Жынысы, жашы боюнча КР калкынын күтүлгөн жашоо узактыгынын динамикасы

Булак:автор тарабынан түзүлдү УСК [<https://stat.gov.kg/>]

Бул мезгилде эркектер да, аялдар да өмүрдүн узактыгынын өсүшүнүн жалпы тенденциясы байкалды. Бирок, эркектер менен аялдардын ортосундагы ажырым олуттуу бойдон калууда, аялдардын жашоо узактыгы эркектерге караганда жогору. Жашоонун узактыгынын жогорулашы өлкөдөгү

медициналык жардамдын сапатына жана жеткиликтүүлүгүнө таасир этүүчү бир катар факторлорго байланыштуу.

2021-жылы жакырчылыктын эң жогорку деңгээли каралып жаткан мезгилде 33,3% ды түздү, бирок 2023-жылы ал 29,8% га чейин бир аз төмөндөдү [<https://stat.gov.kg/>] (3.2-сүрөт).

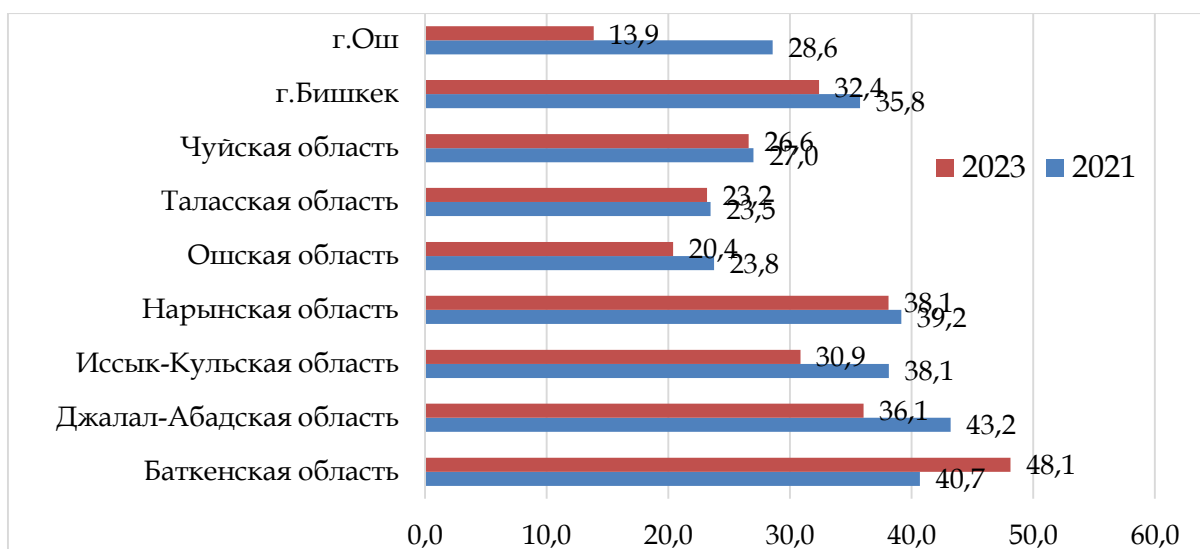

3.2-сүрөт. КР жакырчылык деңгээлинин динамикасы, %

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү

2010-жылдан 2021-жылга чейинки КРгы жакырчылыктын деңгээли жөнүндө маалыматтарды талдоо менен, КРда жакырчылыктын деңгээли каралып жаткан мезгил ичинде ар кандай жылдардагы айрым өзгөрүүлөр менен өзгөрүп турат деген тыянак чыгарууга болот. 2020-жылы КРда дүйнөнүн башка өлкөлөрүндөй эле COVID-19 пандемиясы каптап, анын натыйжасында республиканын экономикасы жабыркап, жакырчылыктын деңгээли кайра көтөрүлө баштады. Көптөгөн адамдар жумушсуз калышты, көптөгөн компаниялар жабылды.

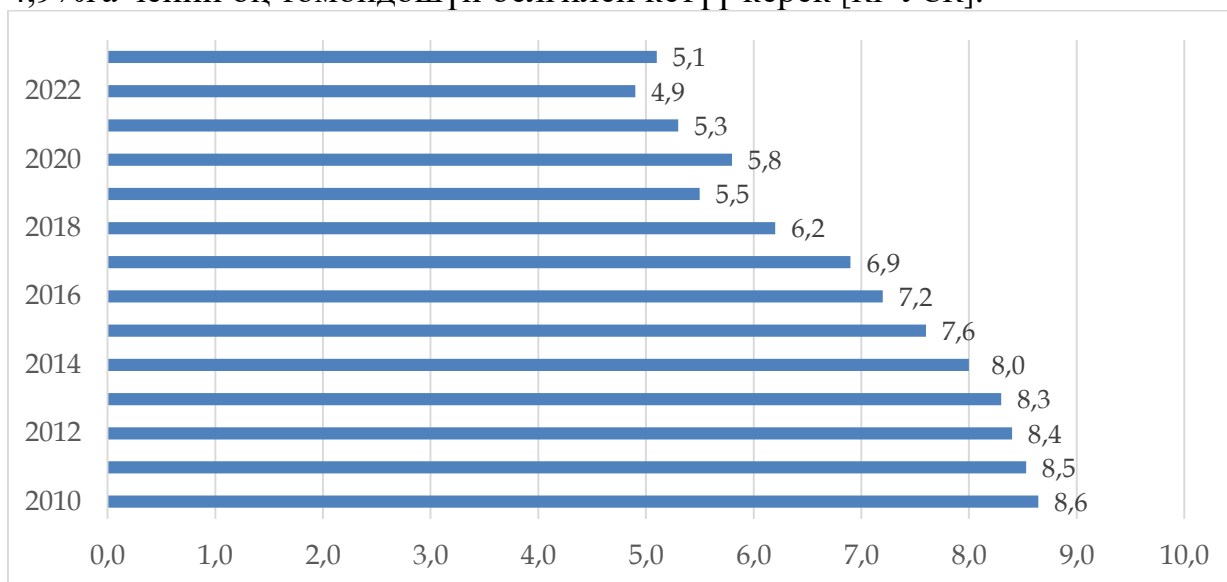
2023-жылы жакырчылыктын эң жогорку деңгээли Баткен облусунда - 48,1%, Нарын облусунда-38,1%, Жалал-Абад облусунда-36,1% белгиленди. Айрым региондордо жана шаарларда 2023-жылы жакырчылыктын деңгээли салыштырмалуу төмөн болгон. Мисалы, Талас облусунда (23,2%) жана Ош шаарында (13,9%) башка региондорго салыштырмалуу жакырчылыктын деңгээли төмөн [<https://stat.gov.kg/>] (3.3-сүрөттү караңыз).

3.3-сүрөт. КР аймагы боюнча 2021 жана 2023-жылдардагы жакырчылыктын деңгээли, %

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү

Белгилей кетсек, 2010-2019-жылдары КРда жумушсуздуктун деңгээли 2010-жылдагы 8,6%дан 2019-жылы 5,5%га чейин туруктуу төмөндөө тенденциясына ээ болгон. Ошону менен бирге, 2020-жылы жумушсуздуктун деңгээлинин 5,8%га чейин өсүшү байкалды, бул ишкердик жигердүүлүктүн төмөндөшү жана республикадагы бардык экономикалык процесстердин токтоп калышы жана, албетте, ашыкча жумушчу күчүн бошотуу менен байланышкан. КРда 2021 жана 2022-жылдары жумушсуздуктун деңгээлинин 2023-жылы 5,1% болгонуна карабастан, тиешелүүлүгүнө жараша 5,3% жана 4,9%га чейин оң төмөндөшүн белгилей кетүү керек [КР УСК].

3.4-сүрөт. КРде жумушсуздуктун деңгээли, %

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү

Каржылоону көбөйтүү мамлекетке турмуштук оор кырдаалда турган үй-бүлөлөргө жана балдарга көрсөтүлүүчү колдоо чараларын кеңейтүүгө

мүмкүндүк берет. Бул материалдык жардам, медициналык жардам, билим берүү мүмкүнчүлүктөрү, психологиялык колдоо жана алардын жашоо шарттарын жакшыртууга көмөктөшүүчү башка чараларды камтышы мүмкүн.

Бирок бул кошумча каражаттардын натыйжалуу пайдаланылышын камсыз кылуу, ошондой эле алардын бөлүштүрүлүшүн жана программалардын натыйжалуулугун көзөмөлдөө маанилүү. Мамлекеттик органдар конкреттүү оң натыйжаларды каржылоону диагностикалоо үчүн мониторинг жүргүзүү жана баалоо механизмдерин иштеп чыгышы керек.

Мындан тышкары, каражаттарды бөлүштүрүүдө ачыктык жана отчеттуулук маанилүү ролду ойнойт. Бенефициарларды тандоонун так критерийлерин жана жол-жоболорун иштеп чыгуу, ошондой эле каражаттардын сарпталышы жана жетишилген натыйжалар жөнүндө үзгүлтүксүз отчетторду берүү керек. Бул үй-бүлөлөрдү жана балдарды колдоо үчүн каржылоону пайдаланууда ачыктыкка жана жоопкерчиликке өбөлгө түзөт. Каражаттарды бөлүштүрүү процессинин ачык-айкындуулугу мүмкүн болгон кыянатчылыктарды жана коррупциялык тажрыйбаларды болтурбоого жардам берет, ошондой эле коомчулуктун колдоо системасына болгон ишенимин арттырат.

Каражаттардын сарпталышы жана жетишилген натыйжалар жөнүндө үзгүлтүксүз отчеттор программалардын натыйжалуулугун баалоого жана керектүү түзөтүүлөрдү киргизүүгө мүмкүндүк берет. Алар ошондой эле кандай конкреттүү чаралар көрүлгөнү, кандай натыйжаларга жетишилгени жана колдоого ээ болгон үй-бүлөлөрдүн жана балдардын жашоосунда кандай өзгөрүүлөр болгону жөнүндө маалымат беришет.

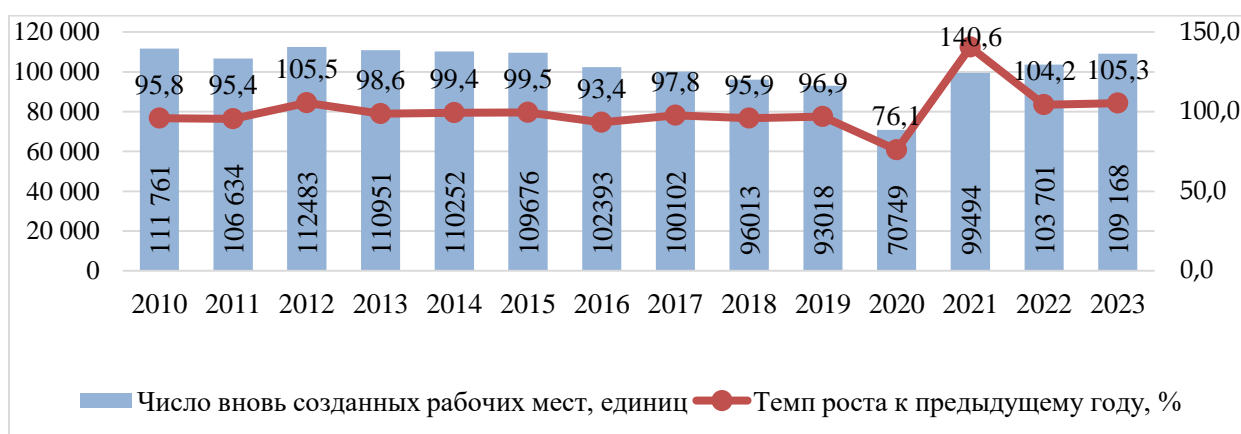
16-17 жаштагы жана 18-21 жаштагы жаштар арасында катталган жумушсуздардын саны 2021-жылы бир аз төмөндөшү менен салыштырмалуу туруктуу бойдон калды. Бул иш тажрыйбасынын жоктугу, билим берүү жана кесиптик көйгөйлөр сыяктуу ар кандай факторлорго байланыштуу болушу мүмкүн.

Жаш курагы боюнча катталган жумушсуздардын санын талдоо бир нече тенденцияларды аныктоого мүмкүндүк берет. Биринчиден, жаштар жумушсуздук көйгөйүнө туш болушат, бул тажрыйбанын жетишсиздигинен жана талап кылынган кызматтарга ылайыксыз квалификациядан улам болушу мүмкүн. Экинчиден, 30-39 жана 40-49 жаш курактык топтор эмгек рыногунда айрым кыйынчылыктарга туш болушат, бул экономикалык факторлорго жана айрым кесиптерге суроо-талаптын өзгөрүшүнө байланыштуу болушу мүмкүн. Үчүнчүдөн, 50-54, 55-59 жана 60 жана андан улуу топтордун жумушсуздардын саны азыраак, бул жаш курагына жана пенсияга өтүшүнө байланыштуу эмгек рыногуна катышуу мүмкүнчүлүгүнүн чектелгендигине байланыштуу болушу мүмкүн.

КРда жумушсуздук көйгөйүн чечүү үчүн экономиканы өнүктүрүү, жаңы жумуш орундарын түзүү жана эмгек ресурстарынын квалификациясын жогорулатуу боюнча кадамдарды жасоо зарыл. Бул ишкердикти стимулдаштыруу, чакан жана орто бизнести колдоо, талап кылынган

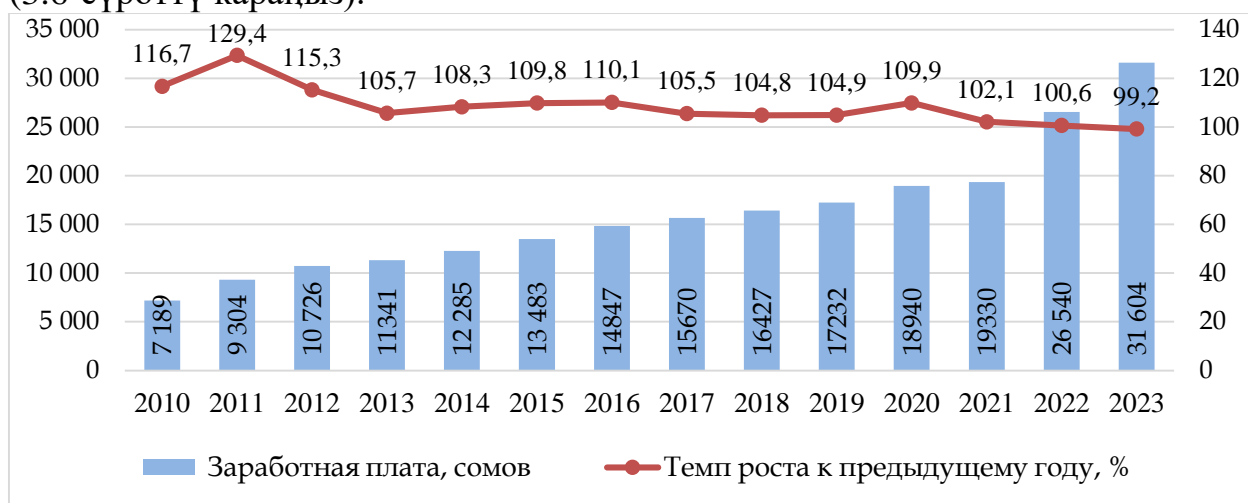
көндүмдөргө ээ болууга багытталган билим берүү программаларын өнүктүрүү жана экономикага бардык курактык топтордун активдүү катышуусу үчүн шарттарды түзүү боюнча чараларды камтышы мүмкүн.

2010-2020-жылдары жаңы түзүлгөн жумушчу орундардын санын талдоо 36,7%га азайганын көрсөттү. Алсак, 2020-жылы жаңы түзүлгөн жумушчу орундардын саны 2010-жылдагы 111 761 бирдикке салыштырмалуу 70 749 бирдикти түздү. Бирок 2021 жана 2023-жылдары ишкердик активдүүлүктүн өсүшү байкалып, 2021-жылга өсүү темпи 140,6%ды, ал эми жаңыдан түзүлгөн жумушчу орундардын саны тиешелүүлүгүнө жараша 99 494 бирдикти, 2023-жылы 109 168 бирдикти түзгөн. [<https://stat.gov.kg/>] (рисунок 3.5). Бирок 2023-жылы жаңы түзүлгөн жумуш орундарынын саны 2010-жылдын деңгээлине жеткен жок, бул колдо болгон бош эмгек ресурстарында ишкердиктин канааттандырылгы эмес өнүгүүсүн мүнөздөйт.

3.5-сүрөт. КРда жаңы түзүлгөн жумуш орундарынын саны, бирдик
Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

КРда 2010-2023-жылдарга эмгек акынын деңгээли 4,4 эсеге көбөйүп, 2023-жылы болжол менен 31 604 сомду түздү. 2023-жылы өсүү темпи бүткүл изилдөө мезгили үчүн эң төмөн болгон жана 99,2% түзгөн. [<https://stat.gov.kg/>] (3.6-сүрөттү караңыз).

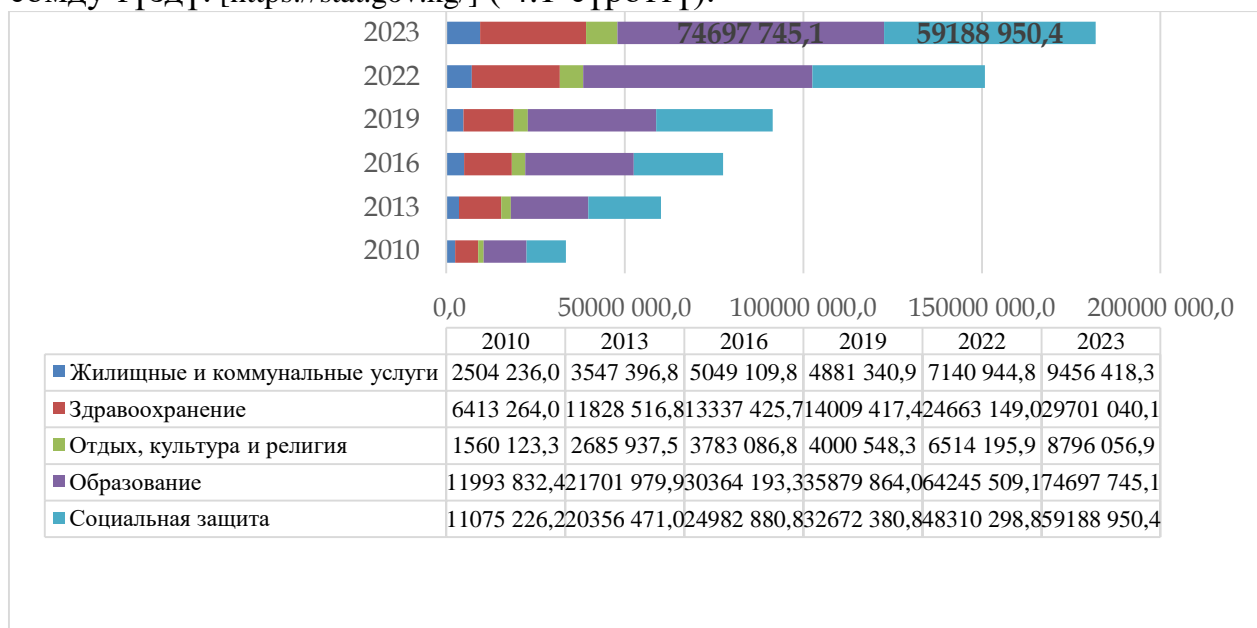

3.6-сүрөт. КРде эмгек акынын динамикасы, сом
Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү

2023-жылы өсүү темпи изилдөө мезгилинде минималдуу болуп, 99,2% ды түздү. Бирок белгилей кетүүчү нерсе, КРда эмгек акынын деңгээли региондогу башка өлкөлөргө салыштырмалуу дагы эле кыйла төмөн бойдон калууда, бирок КР акыркы жылдары эмгек акынын деңгээлин жакшыртууда олуттуу прогреске жетишти. Бизнес үчүн шарттарды жакшыртуу боюнча мамлекеттик саясат экономиканын туруктуу өсүшүн жана келечекте калктын жашоо деңгээлин жакшыртууну камсыз кылуу үчүн чет өлкөлүк инвестицияларды тартууну активдештирүүгө тийиш.

«Кыргыз Республикасынын социалдык чөйрөнүн каржылоого талдоо жүргүзүү» деген төртүнчү главада социалдык чөйрөнү мамлекеттик бюджеттен каржылоону диагностикалоо, КРнын СФ ишин талдоо, ошондой эле көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо жана калктын жашоо деңгээлине социалдык-экономикалык факторлордун таасиринин деңгээлин баалоо жүргүзүлдү.

Турак жай жана коммуналдык кызматтарга мамлекеттик бюджеттин чыгымдары 2010-2023-жылдары 3,8 эсеге өстү жана 2023-жылы 9456418,3 миң сомду түзүп, ал эми 2010-жылы 2504236 миң сомду түздү. 2023-жылдарга КРнын мамлекеттик бюджетинин саламаттыкты сактоого чыгашалары 2010-жылдагы 6 413 264 миң сомдун ордуна 4,6 эсеге көбөйүп, 29 701 040,1 миң сомду түздү. [<https://stat.gov.kg/>] (4.1-сүрөттү).

4.1-сүрөт. Социалдык секторго КР мамлекеттик бюджетинин чыгымдары, миң сом

Булак: [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

2010-2023-жылдарга Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин эс алууга, маданиятка жана динге чыгымдары 2010-жылдагы 1560123,3 миң сомдун ордуна 2023-жылы 4,2 эсеге көбөйүп, 8 796 056,9 миң сомду түздү.

КРнын 2010-2023-жылдарга мамлекеттик бюджетинин билим берүүгө чыгашалары 2010-жылдагы 11993832,4 миң сомдун ордуна 2023-жылы 6,2 эсеге көбөйүп, 74697745,1 миң сомду түздү.

2010-2023-жылдарга КРнын мамлекеттик бюджетинин социалдык коргоого чыгашалары 2010-жылдагы 11 075 226,2 миң сомдун ордуна 2023-жылы 59 188 950,4 миң сомду түздү жана 5,3 эсеге өстү. Изилденүүчү мезгилде социалдык чөйрөнүн тармактарына чыгымдарды каржылоонун өсүшү алардын оң динамикасы жөнүндө жана социалдык чөйрөнү бюджеттөөнүн артыкчылыктуу багыты катары таануу жөнүндө күбөлөндүрөт.

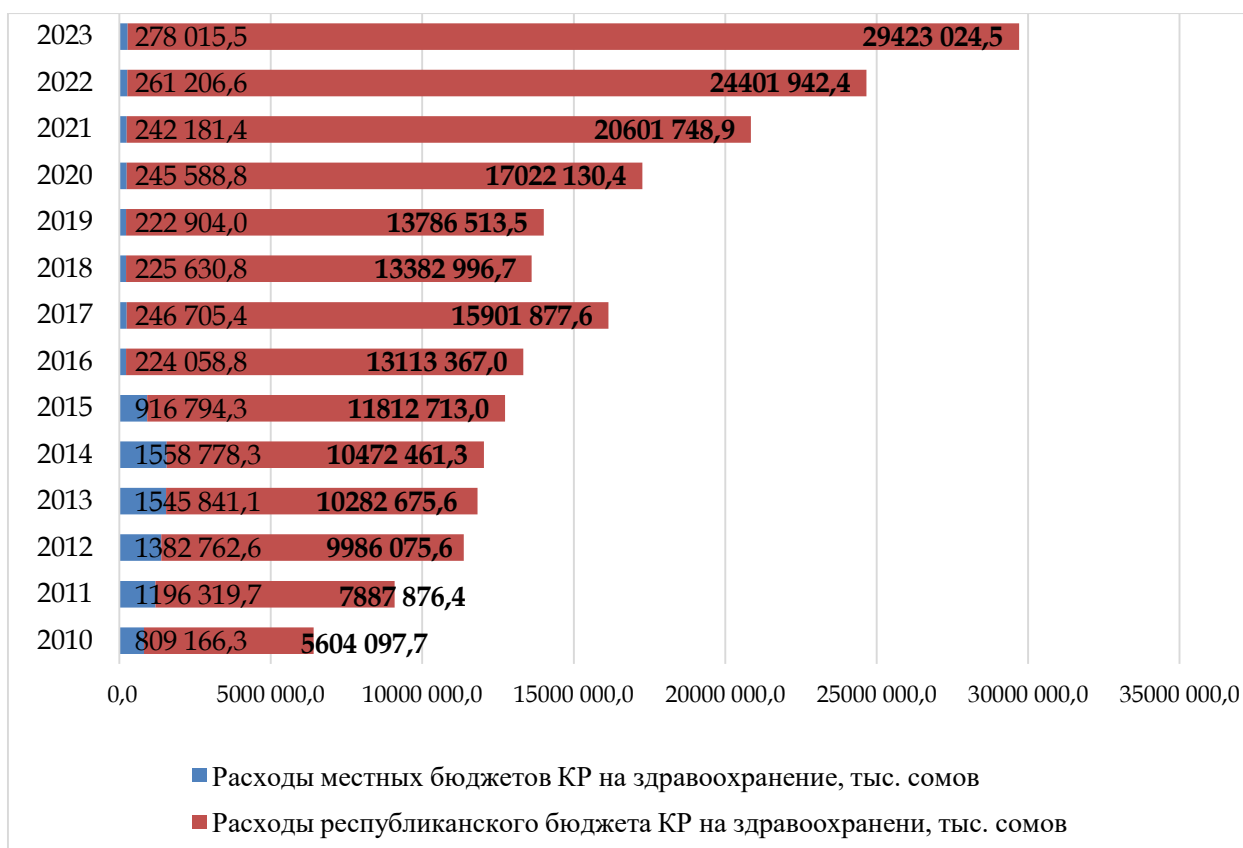
КРнын мамлекеттик бюджетинин чыгымдарынын түзүмүндө 2023-жылы 19,68% түзгөн билим берүүгө чыгымдарды бөлүп көрсөтүүгө болот. 2023-жылы социалдык коргоого чыгымдар - 15,6%, саламаттыкты сактоого - 7,83%, турак жай-коммуналдык тейлөөгө - 2,49 %, эс алууга, маданиятка жана динге - 2,32% түздү [<https://stat.gov.kg/>] (4.2-сүрөттү караңыз).

4.2-сүрөт. 2023-жылы КР мамлекеттик бюджетинин чыгымдарынын түзүмү, %

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

Жалпысынан социалдык секторго чыгымдарга 47,92% бөлүнөт. Ошентип, эгерде структура сакталып, чыгымдар көбөйсө, анда социалдык секторго чыгымдар ошого жараша көбөйөт. Бирок экономиканын өнүгүп жаткан шарттарында мамлекеттик бюджеттин чыгымдары калкты сапаттуу социалдык кызмат көрсөтүүлөр менен камсыз кылуу үчүн жетишсиз. Бул мезгилде саламаттыкты сактоого жергиликтүү бюджеттин чыгымдары акырындык менен өсүп, 2010-жылдагы 809 166,3 миң сомдон башталып, 2014-жылы 1558 778,3 миң сомго жеткен. [<https://stat.gov.kg/>] (4.3-сүрөттү).

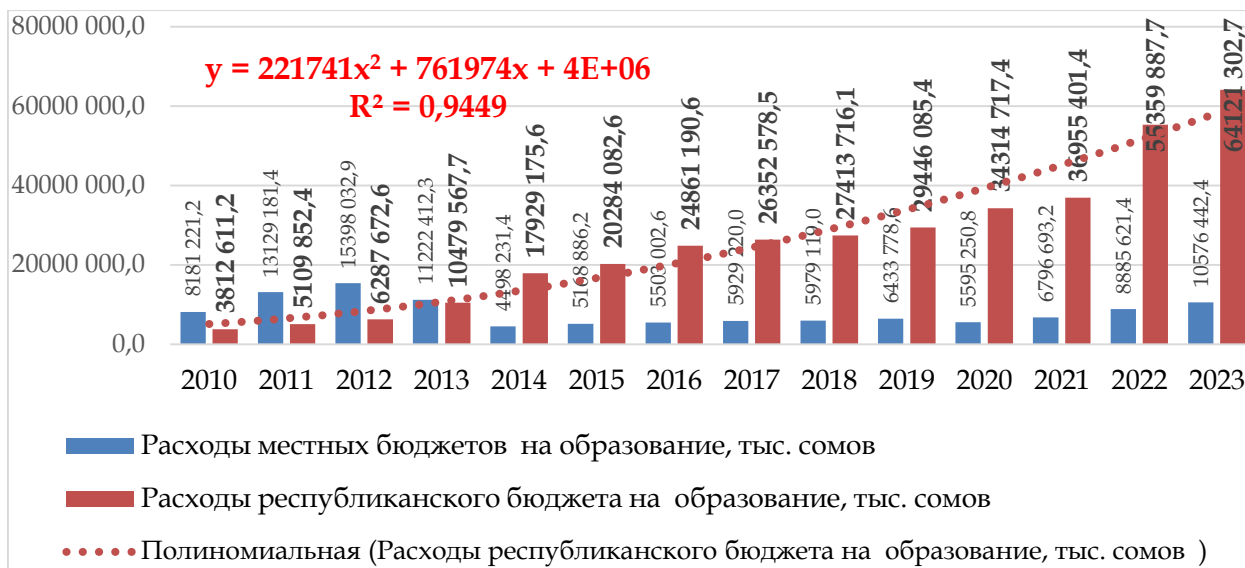

4.3-сүрөт. Республикалык бюджеттин жана жергиликтүү бюджеттердин саламаттык сактоого чыгымдары, миң сом

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

Бирок, андан кийин 2015-жылы 916 794,3 миң сомго чейин чыгымдардын азайышы байкалган. Андан кийин чыгымдар дагы азайып, 2016-жылы эң төмөнкү көрсөткүчкө – 224 058,8 миң сомго жеткен. Кийинки жылдары жергиликтүү бюджеттерде саламаттыкты сактоого чыгымдар бир аз көбөйүп, 2023-жылы 278 015,5 миң сомду түздү. Экинчи жагынан, саламаттыкты сактоого республикалык бюджеттин чыгашалары кыйла жогору жана ошондой эле 2010-жылдагы 5 604 097,7 миң сомдон 2023-жылы 29 423 024,5 миң сомго чейин көбөйгөндүгүн көрсөтүп турат, бул мамлекеттин бул маанилүү тармакка каржылык колдоо көрсөтүүгө умтулуусун айгинелейт.

Каралып жаткан мезгилде билим берүүгө жергиликтүү бюджеттердин чыгымдары өзгөрүлмө динамикага ээ. Алар 2010-жылдагы 8 181 221,2 миң сомдон 2012-жылы 15 398 032,9 миң сомго жеткен. Бирок, чыгымдар 2012-жылдан кийин азайып, 2019-жылга чейин салыштырмалуу төмөн деңгээлде турду. Андан кийин чыгымдар бир аз көбөйүп, 2023-жылы 10 576 442,4 миң сомго жеткен. [<https://stat.gov.kg/>] (4.4-сүрөттү караңыз).

4.4-сүрөт. Республикалык бюджеттин жана жергиликтүү бюджеттердин билим берүүгө чыгымдары, миң сом

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча.

Бирок, 2012-жылдан кийин чыгымдар төмөндөп, 2019-жылга чейин салыштырмалуу төмөн болуп турду. Андан кийин чыгымдардын бир аз өсүшү болуп, 2023-жылы 10576442,4 миң сомго жеткен. Билим берүүгө республикалык бюджеттин чыгымдары 2010-жылдагы 3812611,2 миң сомдон 2023-жылы 64121302,7 миң сомго чейин өстү. Билим берүүгө республикалык бюджеттин чыгымдарынын көбөйүшү өкмөттүн улуттук деңгээлде билим берүүнүн жеткиликтүүлүгүн жана сапатын жогорулатууга умтулуусун көрсөтүшү мүмкүн. Жергиликтүү бюджеттердин эс алууга, маданиятка жана динге чыгымдары 2023-жылы 2076643,1 миң сомго чейин өсүш динамикасын көрсөткөн. [<https://stat.gov.kg/>] (4.5-сүрөттү караңыз).

4.5-сүрөт. Республикалык бюджеттин жана жергиликтүү бюджеттин эс алууга, маданиятка жана динге чыгымдары, миң сом

Булак: [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча.

2010-2022-жылдар аралыгындагы социалдык коргоого КР жергиликтүү бюджеттеринин чыгымдары боюнча маалыматтарды талдоо өзгөрүлмө динамиканы көрсөтөт. Социалдык коргоого жергиликтүү бюджеттердин чыгымдарына социалдык жөлөкпулдар боюнча төлөмдөр, муктаж болгондорго материалдык жардам көрсөтүү, калктын аз камсыз болгон жана аялуу топторун колдоо программаларын каржылоо, ошондой эле социалдык инфраструктураны өнүктүрүү кирет.

Социалдык коргоого республикалык бюджеттин чыгымдары убакыттын өтүшү менен туруктуу өсүүнү көрсөтүп турат, бул мамлекеттин жарандарды улуттук деңгээлде социалдык коргоону камсыз кылууга умтулуусун күбөлөндүрөт. КРнын республикалык бюджетинин социалдык коргоого чыгашаларынын тенденция сызыгы $y = 1E+07e^{0,1072x}$ түрүндөгү теңдеме менен туюнтулган, мында аппроксимация ишенимдүүлүгүнүн чоңдугу $R^2 = 0,9433$ түзөт.

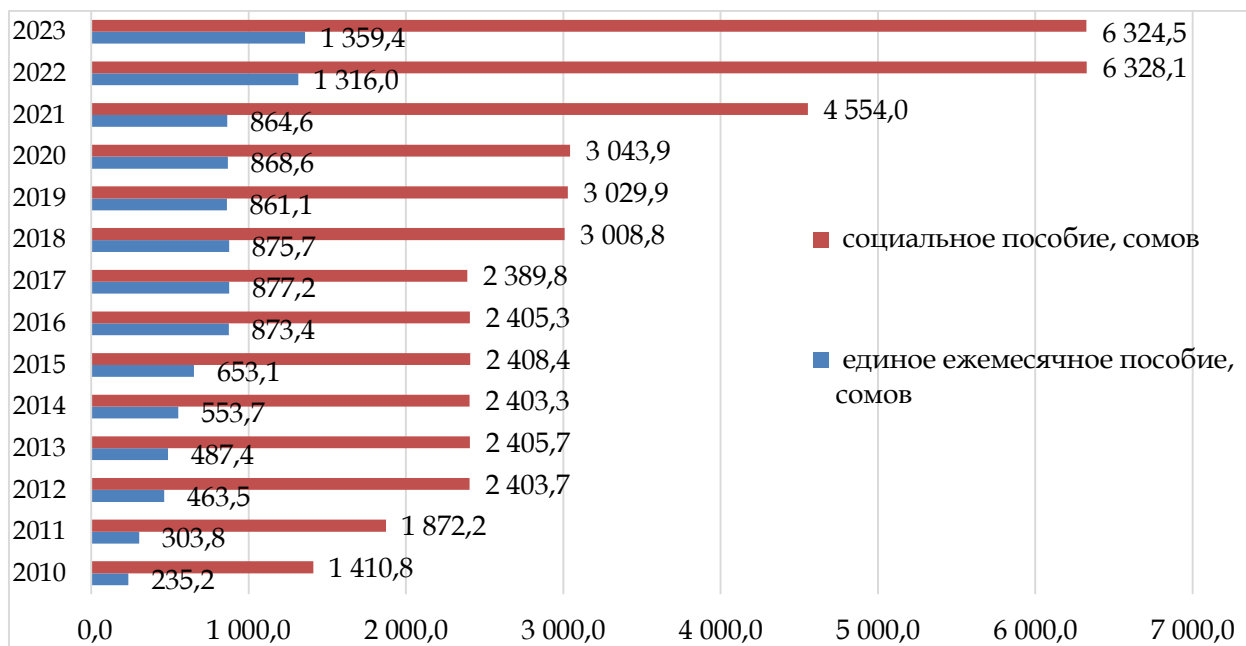
Мезгилдин башында (2010-2012-жылдарда жергиликтүү бюджеттерден социалдык коргоого чыгымдардын бир аз төмөндөшү байкалган, бирок кийинки жылдарда (2013-2016) социалдык коргоого чыгымдардын көбөйүшү байкалган. 2017-жылдан тартып чыгымдар турукташып, анализделген мезгилдин акырына карата 1130986 миң сомго чейин көбөйгөн. Мындай чыгымдарга социалдык колдоо боюнча мамлекеттик программалар, жакырчылык жана жумушсуздук менен күрөшүү боюнча программалар, ошондой эле калктын социалдык бакубаттуулугун камсыз кылууга багытталган башка чаралар кирет [<https://stat.gov.kg/>] (4.6-сүрөттү караңыз).

4.6-сүрөт. Республикалык бюджеттин жана жергиликтүү бюджеттин социалдык коргоого чыгымдары, миң сом

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

2010-жылдан баштап бир айлык жөлөк пулдун орточо өлчөмү 235,2 сомду түзүп, акырындык менен 2023-жылы 1359,4 сомго чейин өстү. [<https://stat.gov.kg/>] (4.7-сүрөттү караңыз).

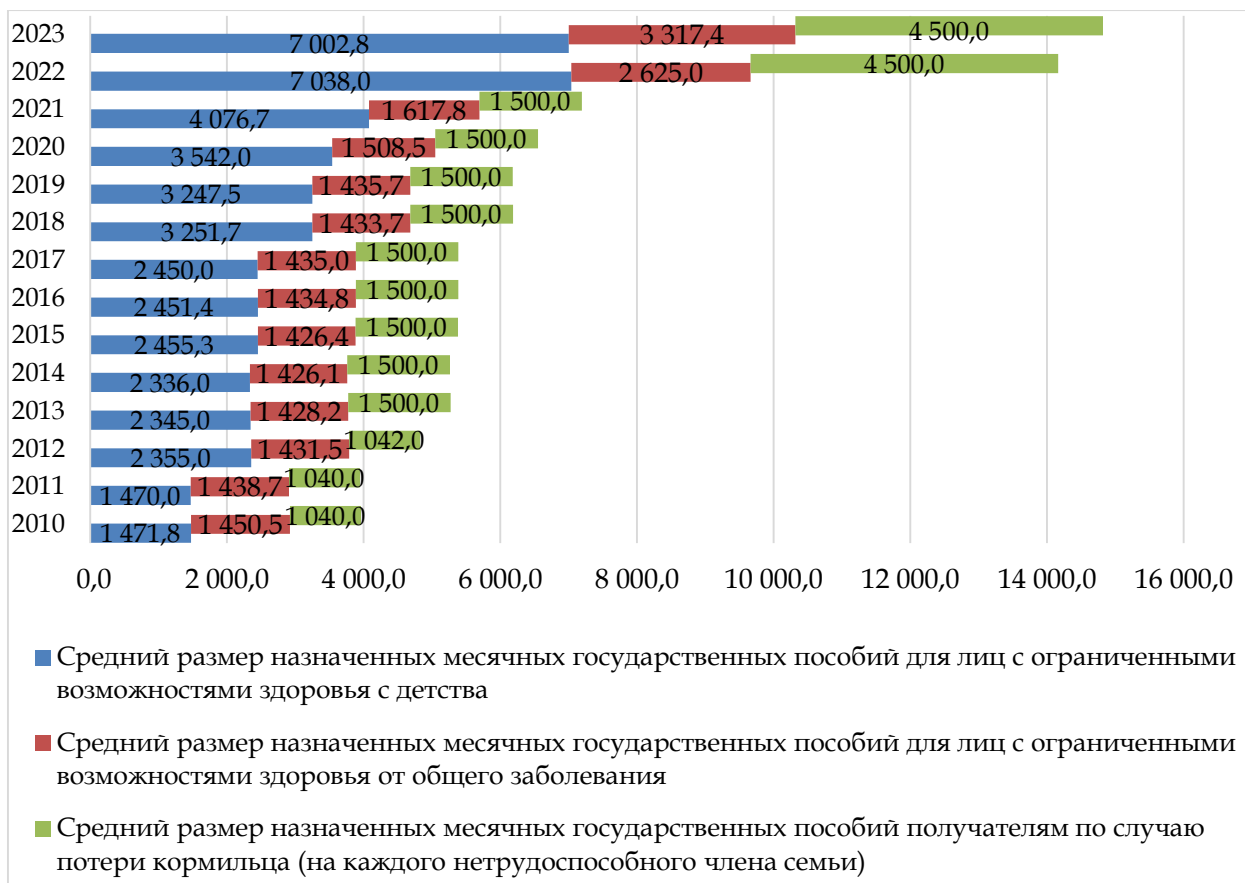

4.7-сүрөт. Ай сайын дайындалган мамлекеттик жөлөк пулдун орточо өлчөмү, сом
Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча.

Социалдык жөлөк пулдардын орточо өлчөмү да изилдөө мезгилинде өсүп, 2023-жылы 6324,5 сомго жеткен.

Бала кезинен ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн бир айлык мамлекеттик жөлөкпулдардын орточо өлчөмү 2010-жылы 1471,8 сомду түзгөн жана 2023-жылга карата 7002,8 сомго чейин кыйла көбөйгөн [<https://stat.gov.kg/>] (4.8-сүрөттү караңыз).

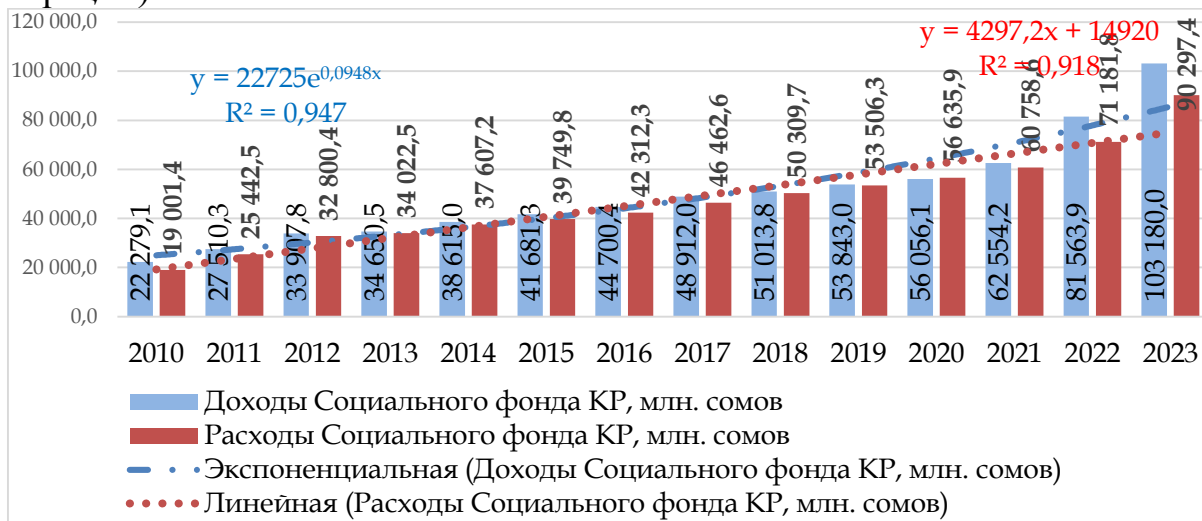
2010-жылы жалпы оорудан ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн бир айлык мамлекеттик жөлөк пулдардын орточо өлчөмү 1450,5 сомду түзүп, 2023-жылга карата 3317,4 сомго чейин өстү. Багуучусунан айрылгандыгы боюнча алуучуларга бир айлык мамлекеттик жөлөкпулдун орточо өлчөмү (үй-бүлөнүн эмгекке жарамсыз ар бир мүчөсүнө) 2010-жылы 1040,0 сомду түзгөн жана 2021-жылга чейин 1500 сомду түзүп, өзгөрүүсүз калган. 2023-жылы багуучусунан ажыраган учурда жөлөк пул алуучулардын орточо өлчөмү 4500,0 сомду түздү. Жөлөк пулдардын көбөйүшү, өзгөчө COVID-19 пандемиясынын учурунда, КРнын мамлекеттик колдоого муктаж жарандарынын социалдык коргоону жакшыртууга жана жашоо шарттарын жакшыртууга өбөлгө түздү.

4.8-сүрөт. Ай сайын берилүүчү мамлекеттик жөлөк пулдардын түрлөрү боюнча орточо өлчөмү, сом

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

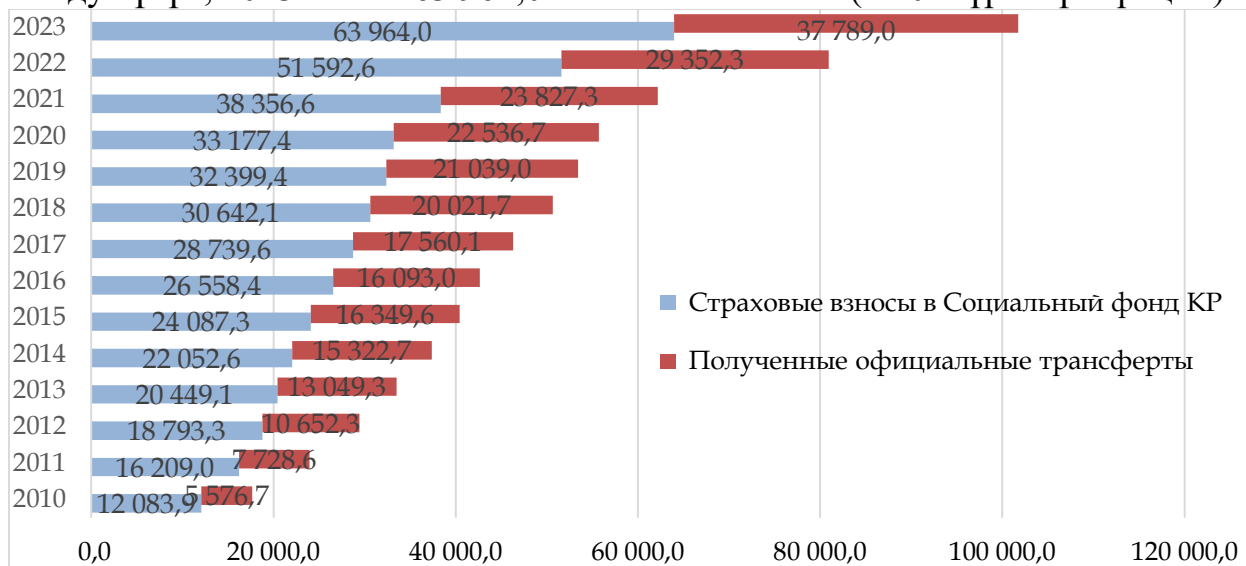
2010-жылы КРнын СФ кирешеси 22 279,1 млн сомду түзгөн жана 2022-жылга карата бул көрсөткүч 103180 млн сомго чейин кыйла көбөйгөн. 2010-жылы КРнын СФ чыгымдары 19 001,4 млн сомду түзгөн, ал эми 2023-жылга карата алар 90297,4 млн сомго жеткен [<https://stat.gov.kg/>] (4.9-сүрөттү караңыз).

4.9-сүрөт. КРнын СФ кирешелери жана чыгымдары, млн сом

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча.

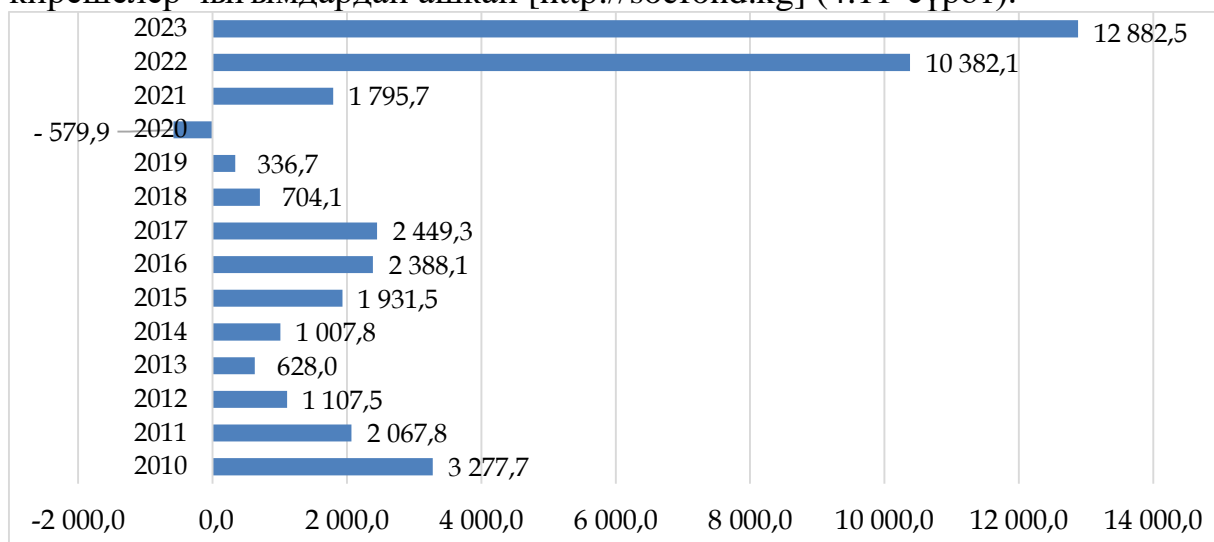
Камсыздандыруу төгүмдөрү КРнын СФ каржылоонун негизги булагы болуп саналат. 2010-жылдан 2023-жылга чейинки мезгилде бул берене боюнча кирешелердин туруктуу өсүшү байкалган. 2010-жылы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн көлөмү 12 083,9 миллион сомду түзгөн. 2011-жылы 16209,0 млн сомго чейин өскөн. 2020-жылы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн көлөмү 33 177,4 млн сомду, 2021-жылы 38 356,6 млн сомду, 2022-жылы 51 592,6 млн сомду түзүп, 2023-жылы 63 964,0 млн сомго жеткен (4.10 -сүрөттү караңыз).

4.10-сүрөт. КР СФ кирешелеринин түзүмү, млн сом

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча.

2023-жылы КРнын СФ профицити 12882,5 млн сомду түздү, анткени кирешелер чыгымдардан ашкан [<http://socfond.kg>] (4.11-сүрөт).

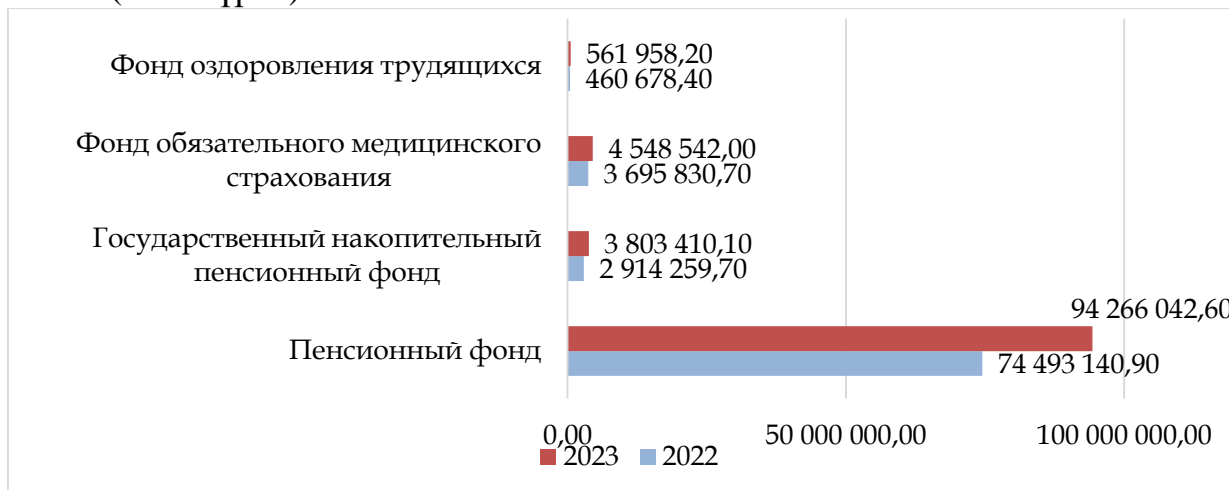

4.11-сүрөт. КР СФ 2010-2022-жылдардагы дефицити/профицити, млн сом
Булак: СФ [<http://socfond.kg>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

Мамлекеттик бюджеттен тышкаркы фонддорду талдоо төмөнкү натыйжаларды көрсөттү.

Пенсиялык фонд КРнын СФ негизги киреше булагы болуп саналат жана

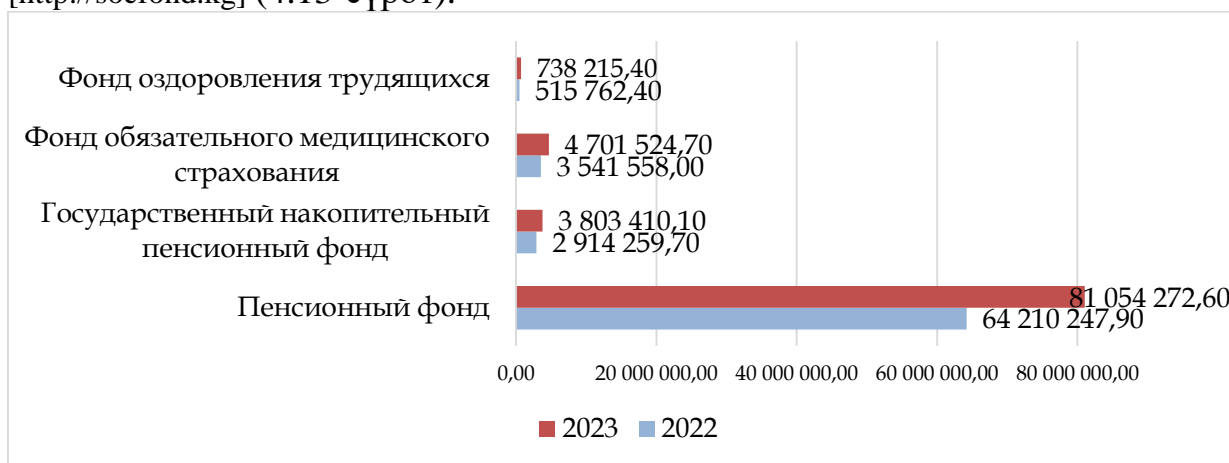
2022-жылы анын чегерүүлөрү 74 493 140,90 миң сомду түздү. 2023-жылы киреше 94 266 042,60 миң сомго чейин олуттуу өстү, бул калкты пенсия жана социалдык жөлөк пулдар менен камсыздоого багытталган финансылык кирешелердин олуттуу көбөйгөнүн айгинелейт. Мамлекеттик пенсиялык топтоо фонду да кирешенин өсүшүн көрсөтүп жатат. 2022-жылы бул фонддун кирешеси 2 914 259,70 миң сомду түзсө, 2023-жылы 3 803 410,10 миң сомго өскөн (4.12-сүрөт).

4.12-сүрөт. 2022 жана 2023-жылдары КР СФ кирешелери, миң сом
Булак: СФ [<http://socfond.kg>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондунун кирешеси 2023-жылы 4 548 542,00 миң сомду түздү. Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фонду иштеп жаткан калктын ден соолугун колдоого багытталган жана анын кирешеси 561 958,2 миң сом ден соолукту колдоо жана оорулардын алдын алуу үчүн шарттарды түзүүгө умтулууну чагылдырат.

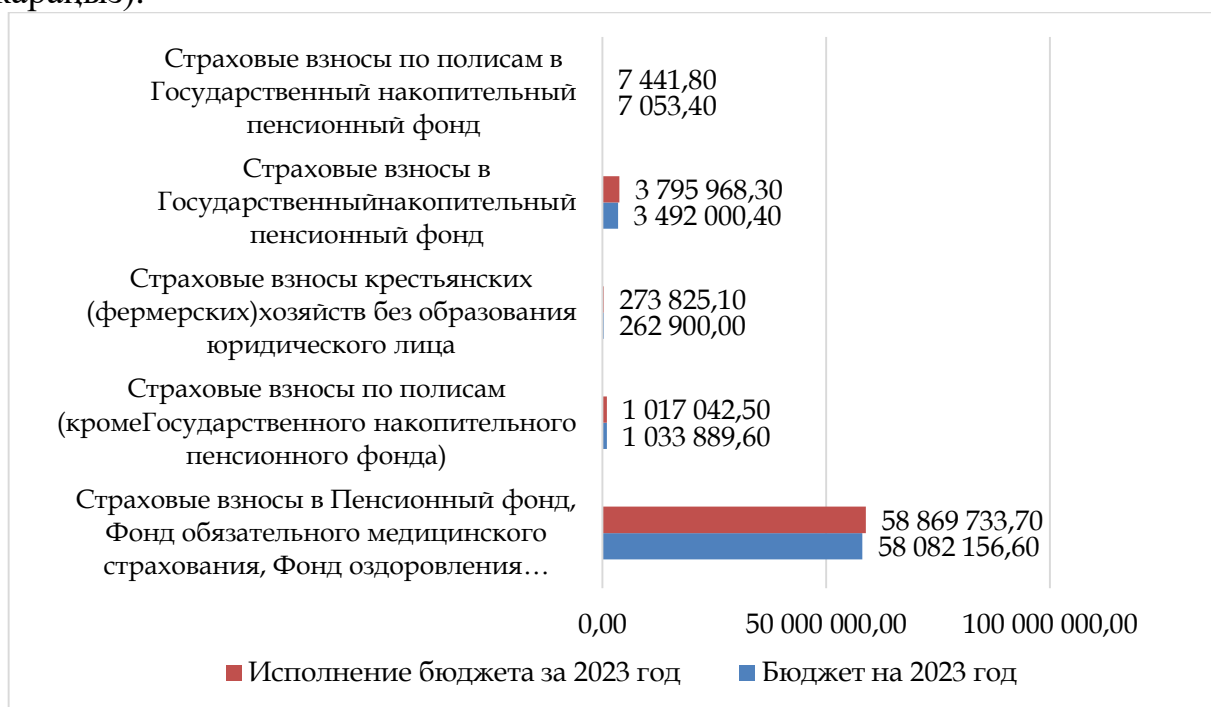
2023-жылы КРнын СФ чыгымдарынын түзүмүндө пенсиялык фонд 89,76%ды же 81 054 272,60 миң сомду түзгөн. Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фонду болгону 5,21% же 4 701 524,70 миң сомду түздү [<http://socfond.kg>] (4.13-сүрөт).

4.13-сүрөт. 2022 жана 2023-жылдардагы КРнын СФ чыгымдары, миң сом.
Булак: [<http://socfond.kg>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

2023-жылы Мамлекеттик пенсиялык топтоо фонду болгону 4,21% же 3 803 410,10 миң сомду жана Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фонду 0,82% же 738 215,4 миң сомду түзгөн.

2023-жылдын бюджетинде 58 082 156,60 миң сом өлчөмүндө камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсү каралган. Бюджеттин иш жүзүндө аткарылышы 58 869 733,70 миң сомду түздү, бул пландык көрсөткүчтөрдөн 787 577,10 миң сомго жогору, бул камсыздандыруу төгүмдөрүн жыйноо боюнча туруктуу жана натыйжалуу иш жөнүндө күбөлөндүрөт. 2023-жылдын бюджетинде Полистер боюнча 1 033 889,60 миң сом өлчөмүндө камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсү каралган. Бюджеттин иш жүзүндө аткарылышы 1 017 042,50 миң сомду түздү, бул пландык көрсөткүчтөн 16 847,10 миң сомго бир аз төмөн. 2023-жылдын бюджетинде дыйкан (фермер) чарбаларынан 262 900,00 миң сом өлчөмүндө камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсү каралган. Бюджеттин иш жүзүндө аткарылышы 273 825,10 миң сомду түздү, бул пландык көрсөткүчтөн 10 925,10 миң сомго жогору. 2023-жылдын бюджетинде Мамлекеттик пенсиялык топтоо фондуна 3 492 000,40 миң сом өлчөмүндө камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсү каралган. Бюджеттин иш жүзүндө аткарылышы 3 795 968,30 миң сомду түздү, бул пландык көрсөткүчтөн 303 967,90 миң сомго жогору [<http://socfond.kg>] (4.14-сүрөттү караңыз).

4.14-сүрөт. 2023-жылга камсыздандыруу төгүмдөрүнөн түшкөн кирешелер

боюнча КРнын СФ бюджетинин аткарылышы, миң сом

Булак: СФ[<http://socfond.kg>] маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү.

Компенсациялык төлөөлөрдү эске алуу менен дайындалган айлык пенсиялардын орточо өлчөмүн диагностикалоо көрсөткөндөй, алар өтө начар жана 2020-жылы эмгек акынын болгону 32,2% же 6101,6 сомду түзгөн, бирок 2023-жылы 9379,7 сомго жеткен [<https://stat.gov.kg/>] (4.16-сүрөт). Акыркы

жылдары (2020-2023-жылга чейин) орточо пенсиянын өсүү темпи олуттуу түрдө жогорулап, 2022-жылы 126,5% түздү.

4.16-сүрөт. КРда компенсациялык төлөмдөрдү эске алуу менен дайындалган айлык пенсиялардын орточо өлчөмү, сом

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча.

2010-жылдан 2023-жылга чейин дайындалган айлык пенсиянын орточо өлчөмүнүн эсептелген орточо эмгек акыга катышы 40,1% дан 29,7% га чейин төмөндөгөн.

Жан башына акчалай кирешенин көрсөткүчү социалдык-экономикалык саясаттын натыйжалуулугун баалоо үчүн маанилүү индикатор болуп саналат. Бул көрсөткүчтүн өсүшү экономикалык реформалардын, социалдык сектордун жана жалпы эле өлкөнүн өнүгүшүнүн ийгилигин көрсөтүп турат. Калктын жан башына түшкөн акчалай кирешелерге кыйла таасир тийгизген факторлордун ичинен экономикалык жана социалдык кубулуштарды чагылдырган төмөнкү көрсөткүчтөрдү кабыл алууга болот: X1 – Иштеген калктын саны, миң адам; X2 – Жаңы түзүлгөн жумуш орундарынын саны, бирдик; X3 – Чакан жана орто ишкердиктин субъектеринин кошумча дүң наркынын көлөмү, млн сом; X4 – Калкты микрокредиттөө, миң сом; X5 – Чет өлкөлүк инвестициялардын түшүүсү, миң АКШ доллары; X6 – Дүң жана чекене сооданын, автомобилдерди жана мотоциклдерди оңдоонун жүгүртүлүшү, млн сом; X7 – Мамлекеттик бюджеттин чыгымдары, миң сом; X8 – Жашыруун жана формалдуу эмес өндүрүштүн натыйжасында алынган кошумча нарк (айыл чарбасын эсепке албаганда), млрд сом; X9 – Өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн көлөмү, млн сом; X10 – Айыл, токой жана балык чарба продукцияларын өндүрүүнүн көлөмү (колдонуудагы баада), млн. сом. Корреляциялык анализдин натыйжалары натыйжалуу белги менен тандалган бардык фактордук белгилердин ортосунда жогорку байланышты көрсөттү. Жыйынтыгы кызыктуу, анткени бардык фактордук белгилердин ортосунда эки-экиден тыгыз корреляциялык байланыш бар.

4.4-таблицада берилген эсептөөлөрдүн жүрүшүндө КР калктын жан башына акчалай кирешелеринин чакан жана орто ишкердиктин субъекттеринин кошумча дүң наркынын көлөмүнө карата көз карандылыгынын регрессия теңдемеси $\hat{Y}_x = 732,0802 + 0,018217 * X_3$ болот.

КРда эркектердин жашоо узактыгына социалдык-экономикалык факторлордун таасиринин корреляциялык-регрессиялык анализи жүргүзүлдү. Фактордук белгилер катары бир катар көрсөткүчтөр каралды: X1-дарыгерлердин саны, адам; X2-орто медициналык персоналдын саны, адам; X3-активдүү кургак учук менен ооруган эркектердин саны; X4-залалдуу шишик менен ооруган эркектердин саны, учурлар; X5-үй чарбаларынын жан башына колдонулуучу орточо кирешелери, айына сом; X6-саламаттыкты сактоого мамлекеттик бюджеттин чыгымдары, миң сом; X7-билим берүүгө мамлекеттик бюджеттин чыгымдары, миң сом; X8-мамлекеттик бюджеттин чыгымдары, миң сом; X9-чет өлкөлүк инвестициялардын түшүүсү, миң АКШ доллары; X10-иштеген калктын саны, миң адам. Регрессия теңдемеси: $\hat{Y}_x = 64,17767 + 1,69E-08 * X_8$.

Ошол сыяктуу эле, биз аялдардын жашоо узактыгынын бир катар социалдык-экономикалык факторлорго көз карандылыгына бир нече корреляциялык анализ жүргүзөбүз. Фактордук белгилер катары ошол эле катар көрсөткүчтөр кабыл алынган. Регрессия теңдемеси: $\hat{Y}_x = 71,70627 + 0,000689 * X_5$.

«Кыргыз Республикасынын социалдык чөйрөсүн каржылоону модернизациялоонун негизги багыттары» деген бешинчи главада КРнын социалдык чөйрөсүн каржылоону модернизациялоонун негизги багыттары сунушталды: социалдык чөйрө уюмдарынын түзүмдөрүнүн инновациялык формалары, социалдык чөйрөнү каржылоонун инновациялык булактары жана инструменттери иштелип чыкты, 2035-жылга чейин социалдык чөйрөнү каржылоонун демографиялык көрсөткүчтөрүнүн болжолу иштелип чыкты.

Социалдык экономика кооперативдер, өз ара фонддор, ассоциациялар, фонддор, этикалык банктар, социалдык ишканалар жана башка формалар сыяктуу ар кандай ишканалардан жана уюмдардан турат. Аларды социалдык экономиканын бир бөлүгү кылган нерсе, аларды бириктирген жалпы баалуулуктар жана сапаттар, мисалы, адамдарды кирешеден жогору коюу, демократиялык жол менен башкаруу жана кирешенин көбүн кайра инвестициялоо. Бул, негизинен, экономикалык көрсөткүчтөр жана демократиялык иштин айкалышы менен мүнөздөлөт. Социалдык экономика маанилүү ресурс болуп саналат, анткени ал көйгөйлөргө (социалдык, экономикалык же экологиялык) жаңы чечим табууга жана жеке же мамлекеттик секторлор тарабынан жетишсиз канааттандырылган муктаждыктарды канааттандырууга аракет кылат. Коммерциялык эмес максаттарга жетүү үчүн чечимдерди колдонуп, социалдык экономика күчтүү, туруктуу, гүлдөгөн жана инклюзивдүү коомду түзүүдө өзгөчө ролду ойнойт. Социалдык сектордун уюмдарынын инновациялык түзүмдөрүн сунуштайбыз, алардын инновациялуулугу социалдык максаттарды жана милдеттерди ишке

ашырууда турат (5.1-сүрөт). Мисалы, социалдык ишканалар өздөрүнүн социалдык миссиясын аткаруу үчүн ишкердик көндүмдөрүн колдонушат жана максаттуу рынок үчүн товарларды жана кызматтарды өндүрүүгө түздөн-түз тартылышат.

5.1-сүрөт. Социалдык сферин уюмдарынын структураларынын инновациялык формалары

Булак: [Vickersetal., 2017] негизинде автор тарабынан иштелип чыкты.

Мисалы, социалдык ишканалар өздөрүнүн социалдык миссиясын аткаруу үчүн ишкердик көндүмдөрүн колдонушат жана максаттуу рынок үчүн товарларды жана кызматтарды өндүрүүгө түздөн-түз тартылышат.

Уюштуруу-укуктук формасына жана бизнес моделине жараша, алардын бизнес-ноу-хау, коммерциялык ишмердүүлүк жана башкаруу инвесторлорду тартуу үчүн аларды ыңгайлуу абалга келтириши мүмкүн. Ушул факторлордун натыйжасында социалдык ишканалар квазиакциялык жана акциялык каржылоо сыяктуу ар кандай каржылоо агымдарына жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Социалдык инвесторлор акчага болгон талаптарын канааттандырууга көбүрөөк даяр, анткени алардын профили кайрымдуулук инвестициясын издеген инвесторлордун профилине дал келет.

Социалдык секторду өнүктүрүүнүн индикатору катары КР калкынын жынысы боюнча күтүлгөн жашоо узактыгынын болжолун сунуштайбыз. 2024-жылдан 2035-жылга чейин бул көрсөткүчтүн акырындык менен көбөйүшү болжолдонууда. Саламаттыкты сактоо системасын жакшыртуу, сапаттуу медициналык кызматтардын жана алдын алуу программаларынын болушу өмүрдүн узактыгына өбөлгө түзүүчү негизги факторлордун бири болушу мүмкүн.

Ошентип, 2035-жылга чейинки мезгилге КРда эркектердин өмүрүнүн күтүлгөн узактыгынын болжолу бул көрсөткүчтүн 67,7 жашка чейин жогорулашынын туруктуу тенденциясын көрсөтүүдө (5.1-таблица). Бирок бул потенциалды ишке ашыруу үчүн көптөгөн факторлорго, анын ичинде саламаттык сактоо системасын жакшыртууга, социалдык-экономикалык шарттарга, алдын алуучу чараларга жана калктын ден соолугун жана өмүрүнүн узактыгын жакшыртууга көмөк көрсөтө турган башка факторлорго көңүл буруу зарыл.

5.1-таблица - 2035-жылга чейинки мезгилге КРда эркектердин күтүлгөн өмүрүнүн болжолу, адам

Жылдар	Кыргыз Республикасында эркектердин өмүрүнүн узактыгы	Төмөн ыктымалдуулук	Жогорку ыктымалдуулук
2024	67,1	65,5	68,8
2025	67,0	64,9	69,2
2026	66,9	64,3	69,4
2027	66,2	63,2	69,2
2028	65,7	62,3	69,2
2029	66,1	62,3	70,0
2030	66,5	62,2	70,8
2031	67,0	62,3	71,8
2032	67,8	62,6	73,0
2033	68,5	62,9	74,2
2034	68,4	62,3	74,5
2035	67,7	61,1	74,3

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча эсептелди

2024-жылдан 2035-жылга чейин КРда аялдардын жашоо узактыгынын 79 жашка чейин жогорулашынын жалпы тенденциясы байкалууда (5.2-таблица). Бул потенциалды ишке ашыруу үчүн саламаттык сактоо системасын, социалдык шарттарды жакшыртууга жана аялдардын тең укуктуулугун жана эмансипациясын камсыздоого өзгөчө көңүл буруу зарыл.

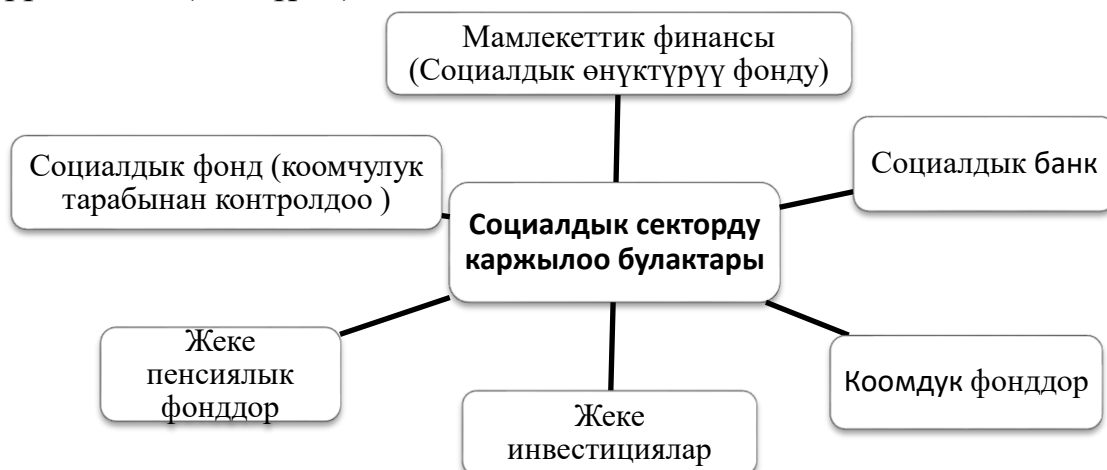
5.2-таблица - 2035-жылга чейинки мезгилге КРда аялдардын өмүрүнүн күтүлгөн узактыгынын болжолу, адам

Жылдар	Кыргыз Республикасында аялдардын өмүрүнүн узактыгы	Төмөн ыктымалдуулук	Жогорку ыктымалдуулук
2024	76,7	75,4	78,1
2025	76,9	75,1	78,8
2026	77,1	74,8	79,5
2027	77,3	74,5	80,2
2028	77,5	74,1	81,0
2029	77,7	73,7	81,8
2030	77,9	73,3	82,6
2031	78,2	72,9	83,4
2032	78,4	72,4	84,3
2033	78,6	72,0	85,2
2034	78,8	71,5	86,1
2035	79,0	70,9	87,0

Булак: УСК [<https://stat.gov.kg/>] маалыматтар боюнча эсептелди

Социалдык секторду каржылоо булактары ар кандай болушу мүмкүн. Бюджеттик системада архив мааниси бар жана токтоосуз чечүүнү талап

кылган социалдык программаларды чечүү үчүн социалдык өнүктүрүү фондун түзүүгө болот (5.2-сүрөт).

5.2-сүрөт. Социалдык секторду каржылоонун инновациялык булактары
Булак: автор тарабынан түзүлдү

Социалдык көйгөйлөрдү кеңири коомчулукка жарыя кылып, милдеттерди бөлүштүрүү зарыл. Ошондуктан СФ контролдук-текшерүү органы болушу керек, ал дайыма ай сайын, ал тургай жума сайын кирешелердин түзүлүшүнө, чыгашалардын бөлүштүрүлүшүнө, ошондой эле топтоо фондунун салымынын натыйжалуулугуна аудит жүргүзөт. Ошондой эле социалдык чөйрөнү каржылоонун инновациялык инструменттерин сунуштоого болот (5.3-сүрөт).

Өнүккөн өлкөлөрдө бийлик импакт-инвесторлорду максаттуу түрдө колдойт. Алар үчүн: салык жеңилдиктери; мыйзамда белгиленген социалдык ишкердик түшүнүгү; мындай инвестицияларды тартуучу уюмдар үчүн талаптарды киргизет (мисалы, алар экологиялык тазалыкка жана социалдык миссияга карата милдеттүү отчеттуулукту бериши керек); таасирдүү инвестициялардын мамфонддорун түзүшөт.

5.3-сүрөт. Социалдык сфераны каржылоонун инновациялык инструменттери

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Өкмөттөр МЖӨ үчүн каржылоону түздөн-түз насыя же аванстык субсидия түрүндө бере алышат. Киреше божомолдору мамлекеттин

каржылоосуз долбоордун каржылык жактан пайдалуу болушу күмөн экенин көрсөткөндө, бул долбоордун жашоого жөндөмдүүлүгү үчүн маанилүү болушу мүмкүн. Капиталдык салымдар, ошондой эле, мүмкүн болушунча ыңгайлуу шарттарда каржылоону камсыз кылуу менен, өкмөт үчүн долбоордун баасын төмөндөтүшү мүмкүн.

КОРУТУНДУ

1. Социалдык сфераны социалдык коргоо саясаты иштелип чыккан, жакырчылыкты жоюу жана жумуш орундарын түзүү боюнча борбордук өзөк болууга багытталган. Спектр инклюзивдүү болушу керек, ал тургай эң төмөнкү деңгээлдеги адамдар кемчиликтерди четтетүү жана теңсиздикти чектөө үчүн өнүгүү процессине кошулушу керек. Социалдык чөйрөнү өнүктүрүү жашоо мүмкүнчүлүктөрүн, заманбап ыңгайлуулуктарды жана айыл жеринде, ошондой эле шаарларда татыктуу жашоо үчүн кызматтарды кеңейтүүгө багытталган, бул бирдей экономикалык катышуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат жана ошону менен инклюзивдүүлүккө көмөктөшөт. Социалдык секторду өнүктүрүүгө өсүү саясатынын мамилеси адамдын өнүгүүсүнө жана адамдардын жыргалчылыгына багытталган, мындан улам өсүүнүн инклюзивдик контексти курчуйт.

2. Коомдун өнүгүшүнүн объективдүү факторлорунун бири болуп белгилүү себептерден улам коомдук эмгекке катышпаган жана эмгек боюнча акы төлөөнүн эсебинен өзүнүн жашоосун колдой албаган адамдарды социалдык камсыздоонун жана социалдык камсыздандыруунун зарылдыгы саналат. Социалдык инклюзия көрсөткүчү калктын ар кандай топторунун социалдык, экономикалык жана саясий процесстерге катышуу деңгээлин чагылдырат. Ден соолук көрсөткүчтөрү өлүм, өмүрдүн узактыгы, медициналык кызматтын жеткиликтүүлүгү калктын физикалык абалын аныктоого кызмат кылат. Материалдык байлыктын көрсөткүчтөрү жан башына киреше, керектөө деңгээли, турак жайга жетүү сыяктуу материалдык камсыздоонун деңгээлин көрсөтөт. Социалдык коопсуздуктун көрсөткүчтөрү өзүнө социалдык камсыздандыруу системасын, пенсиялык программаларды, ооруга байланыштуу камсыздандырууну ж.б. баалоону камтыйт. Бул моделдер жана көрсөткүчтөр коопсуздук тармагынын эффективдүүлүгүн өлчөө, көйгөйлүү аймактарды аныктоо жана калктын жыргалчылыгын жакшыртуу стратегиясын иштеп чыгуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

3. Калкты социалдык коргоонун заманбап моделдери универсалдуу, камсыздандыруу жана даректүү системаларды камтыйт, алардын ар бири социалдык теңсиздикти азайтууга багытталган. Социалдык коргоонун негизги көрсөткүчтөрү жакырчылык, жумушсуздук, жумуштуулуктун туруктуулугу, Джини коэффициенти, социалдык төлөмдөрдү камтуу жана саламаттыкты сактоо жана билим берүү сыяктуу негизги кызматтардын болушу эсептелет. Чет өлкөлөрдөгү социалдык секторду каржылоо принциптери акыйкаттыкка, туруктуулукка, натыйжалуулукка жана тилектештикке негизделген. Каржылоо салыктар, камсыздандыруу төгүмдөрү жана эл аралык жардам

аркылуу, коомдук жана жеке катышуунун аралаш моделдерин кеңири колдонуу менен жүргүзүлөт. Механизмдерге бюджетти кайра бөлүштүрүү, максаттуу фонддорду түзүү, трансферт программаларын киргизүү жана ачык-айкындуулукту жогорулатуу үчүн процесстерди санариптештирүү кирет. Социалдык инклюзиянын заманбап модели калктын бардык катмарынын коомдун социалдык, экономикалык жана саясий турмушуна катышуусун камсыз кылууга умтулат.

4. Социалдык милдеттерди ишке ашырууну каржылоо өтө жетишсиз. Мамлекеттик бюджеттен жана КРдин СФ каржылоонун жыл сайын өсүшүнө карабастан бир катар көйгөйлөр чечилбеген бойдон калууда, буга калктын кирешелеринин деңгээлинин төмөндүгү, жакырчылыктын деңгээлинин өсүшү жана калктын турак жайга, медициналык кызмат көрсөтүүлөргө канааттанбагандыгы ж.б. социалдык жөлөк пулдардын жана пенсиялардын өлчөмү калктын социалдык муктаж топторунун татыктуу жашоосу үчүн дагы эле жетишсиз.

5. Чет элдик тажрыйбаны талдоо көрсөткөндөй, Европа аймагы улуттук социалдык камсыздоо тутумдарынын ар түрдүүлүгү, масштабы жана камтылышы менен мүнөздөлөт. Ошого карабастан, алардын бардыгы калктын картайышына байланыштуу кыйынчылыктарга туш болушат. Региондун өлкөлөрү демографиялык өтүүнүн ар кандай баскычтарында турушат. Алардын айрымдары, анын ичинде Чехия, Германия, Венгрия, Италия жана Испания Өткөөлдүн жогорку деңгээлинде. Алардын калкынын мүнөздөмөлөрү алардын дүйнөдөгү эң улуу курактагы калкы бар өлкөлөрдүн катарына кирерин көрсөтүп турат. Тескерисинче, Франция жана Ирландия сыяктуу башка өлкөлөрдүн мүнөздөмөлөрү, ошондой эле Россия Федерациясынын айрым аймактары салыштырмалуу жаш калкты көрсөтөт.

Социалдык камсыздоо программасынын таза киреше агымынын туруктуу өсүшү жөлөкпулдарды көбөйтүүгө жана алардын шайкештигин жакшыртууга мүмкүндүк берет. Кирешелердин кеңейишине салымдар (салым төлөөчүлөрдүн базасынын өсүшү, социалдык камсыздандыруу тутумдарында камтылган адамдардын эмгек акысынын өсүшү же эки булак аркылуу), инвестициялык кирешени көбөйтүү, ошондой эле алдамчылык жана талаптарды аткарбоо учурларын азайтуу аркылуу жетишүүгө болот. Ошол эле учурда, кирешелердин агылып кетишин камсыздандыруу талаптарын азайтуу же кийинкиге калтыруу, ошондой эле операциялык чыгымдарды жана алдамчылыкты минималдаштыруу жолу менен көзөмөлдөсө болот. Кирешелердин агымын оптималдаштыруу үчүн камтууну кеңейтүү өтө маанилүү, анткени бул салым төлөөчүлөрдүн базасын көбөйтөт. Кеңейтүү формалдуу жумуштуулуктун жогорку деңгээли жана камсыздандырылган жумушчулардын эмгек акысынын жогорулашы аркылуу болушу мүмкүн. Башка багыттарга формалдуу эмес жумушчулардын салымдарга негизделген программаларга кирүүсүн жеңилдетүү жана бул жумушчулардын формалдуу экономикага өтүшүнө жардам берүү кирет. Ошентип, санариптик платформа экономикасын өнүктүрүүдөн келип чыккан көйгөйлөрдү чечүү социалдык

камсыздоону кеңейтүү жана өз кезегинде программалардын каржылык туруктуулугун жогорулатуу үчүн олуттуу мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

6. Заманбап статистиканын куралдары жана ыкмалары ар түрдүү жана социалдык секторду каржылоо көрсөткүчтөрүн терең талдоо жана болжолдоо үчүн негиз түзөт. Чакан жана орто ишкердиктин субъекттеринин дүң кошумча наркынын көлөмүнүн калктын жан башына акчалай кирешелерине тийгизген таасиринин деңгээлин корреляциялык-регрессиялык талдоо Кыргыз Республикасында регрессиялык моделдерди түзүүгө мүмкүндүк берди.

Алсак, чакан жана орто ишкердиктин субъекттеринин кошумча дүң наркынын КРда калктын жан башына түшкөн акчалай кирешелерине олуттуу таасири аныкталган, бул мамлекеттин социалдык саясатын аныктоо, коомдун бакубаттуулугун камсыз кылуу жана аны шайкеш өнүктүрүү үчүн абдан маанилүү. Демек, мамлекеттин чакан жана орто ишкерликти колдоосу КРда киши башына акчалай кирешенин тездетилген өсүшүнө өбөлгө түзөт.

КР мамлекеттик бюджетинин чыгымдарынын көлөмүнүн КР калкынын күтүлгөн жашоо узактыгына тийгизген таасирин корреляциялык-регрессиялык талдоо (социалдык секторду өнүктүрүү индикатору) да алардын ортосунда олуттуу, түз байланышты аныктады. Ошондуктан социалдык маселелерди чечүү үчүн КР мамлекеттик бюджетинин чыгымдарынын көлөмүн көбөйтүү талап кылынат.

7. КРда 2035-жылга чейинки мезгилде эркектердин жана аялдардын өмүрүнүн күтүлгөн узактыгынын болжолу бул көрсөткүчтөрдүн жогорулашынын туруктуу тенденциясын көрсөтүүдө. Бирок бул потенциалды ишке ашыруу үчүн көптөгөн факторлорго, анын ичинде саламаттык сактоо системасын жакшыртууга, социалдык-экономикалык шарттарга, алдын алуучу чараларга жана калктын ден соолугун жана өмүрүнүн узактыгын жакшыртууга көмөк көрсөтө турган башка факторлорго көңүл буруу зарыл.

8. КРнын Социалдык сферасын каржылоону модернизациялоонун негизги багыттарына түзүмдүк кайра куруу, финансылык каражаттарды натыйжалуу башкаруу, социалдык сферасын уюмдарынын түзүмдөрүнүн инновациялык формаларын киргизүү, социалдык секторду каржылоо булактарын кеңейтүү, социалдык секторду каржылоонун инновациялык каражаттарын киргизүү жана пайдалануу кирет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Социалдык камсыздоо жана социалдык камсыздандыруу теориясынын глоссарийинин категориялык аппаратын иштеп чыгуу, анын функцияларын аныктоо жана алардын ишмердүүлүгү коомго пайда алып келүүчү укуктарды жана милдеттерди мыйзамдуу түрдө белгилөө үчүн “социалдык ишкана” түшүнүгүн киргизүү. “Социалдык сектор”, «Социалдык сфера» автордук түшүнүгү калкты социалдык коргоо системасын калыптандыруу жана өнүктүрүү теориясын жана методологиясын өнүктүрүү үчүн оригиналдуу түшүндүрмө берет.

2. Социалдык сферанын уюмдарынын түзүмдөрүн, анын ичинде коомдук жана жеке менчик уюмдардын ишин мыйзамдаштыруу жана алардын ишмердигинин чектерин аныктоо үчүн алардын түзүмдөрүн мыйзамдаштыруу жана инновациялык формаларын аныктоо зарыл. Ошондой эле социалдык сектордо МЖӨ механизмдерин жана инструменттерин пайдалануу социалдык муктаж калктын топторунун жашоо деңгээлин жана сапатын жогорулатуу жана мамлекеттик социалдык программаларды ишке ашыруу үчүн бардык кызыкдар тараптардын натыйжалуу өз ара аракеттенүүсүнө өбөлгө түзөт. Процесстерди автоматташтыруу, социалдык кызматтардын ачыктыгын жана жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу үчүн заманбап технологияларды киргизүү жеткиликтүү социалдык программалар жана алардын шарттары жөнүндө маалымдуулукту жогорулатуу үчүн маалыматтык кампанияларды жүргүзүү, бул муктаж адамдарга көбүрөөк жетүүгө шарт түзөт.

3. Калкты социалдык коргоонун моделдеринин жана индикаторлорунун түзүмүн жалпылоо жана тереңдетүү каржылоонун аралаш моделдерин, анын ичинде мамлекеттик жана жеке инвестицияларды өнүктүрүүгө, ошондой эле кайрымдуулук уюмдарынын жана эл аралык фонддордун катышуусун стимулдаштырууга, позитивдүү дүйнөлүк тажрыйбаны эске алуу менен социалдык саясаттын багыттарын түзүүгө жана аныктоого, калктын муктаж болгон катмарын так аныктоо жана ресурстарды максаттуу бөлүштүрүүнү камсыз кылуу үчүн маалыматтарды санариптик талдоо механизмдерин киргизүүгө мүмкүндүк берет, саясатты оңдоо жана анын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн социалдык коргоонун негизги индикаторлорун (жакырчылык деңгээли, Джин коэффициентин) үзгүлтүксүз талдоо.

4. Мамлекеттик түзүмдөр социалдык сфераны каржылоонун инновациялык булактарын көңүлгө алып, аларды пайдаланууга мыйзамдуу уруксат берүүсү керек. Чет өлкөлүк өнөктөштөр жана эл аралык уюмдар менен кызматташуунун негизинде эл аралык финансылык ресурстарды тартуу кечиктирүүгө болбой турган актуалдуу социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө мүмкүндүк берет. Социалдык сфераны каржылоо булактары ар кандай болушу мүмкүн. Бюджеттик системада архив мааниси бар жана токтоосуз чечүүнү талап кылган социалдык программаларды чечүү үчүн социалдык өнүктүрүү фондун түзүүгө болот. СФ, анын ичинде мамлекеттик эмес жана максаттуу программаларды түзүү артыкчылыктуу социалдык милдеттерди ишке ашырууга өбөлгө түзөт.

Социалдык көйгөйлөрдү жалпы элге жеткирип, тапшырмаларды бөлүштүрүү керек. Демек, СФ ай сайын, жада калса жума сайын кирешелердин келип чыгышын, чыгашаларды бөлүштүрүүнү, салымдардын натыйжалуулугун такай текшерип туруучу контролдук-текшерүү органы болушу керек.

Импакт-инвесторлор күтүлгөн пайдага эмес, компания коомго кандай оң өзгөрүүлөрдү алып келе турганына көңүл буруп, акча салат (бирок мында деле пайда болушу керек).

Импакт-инвестициялоону социалдык жооптуу инвестициядан (коомго же айлана-чөйрөгө зыян келтирген же инвестордун этикасына туура келбеген ишканаларга акча салбоо) жана венчурдук филантропиядан (венчурдук бизнес аркылуу социалдык стартаптарды колдоо) айырмалоо керек.

Айрым өлкөлөрдө бийлик импакт-инвесторлорду максаттуу түрдө колдойт. Алар үчүн: салык жеңилдиктери; мыйзамда социалдык ишкердик түшүнүгү бекитилиши керек; мындай инвестицияларды тартуучу уюмдар үчүн талаптарды киргизет (мисалы, алар экологияга жана социалдык миссияга карата милдеттүү отчеттуулукту берүүгө тийиш); таасирдүү инвестициялардын мамфонддорун түзүшөт.

Социалдык ишканалар үчүн мамлекеттик насыя же социалдык ишканаларды өкмөттөн түздөн-түз акысыз каржылоо зарыл.

Өкмөттөр МЖӨ үчүн каржылоону түздөн-түз социалдык буйрутма, насыя же алдын-ала субсидия түрүндө бере алышат. Киреше божомолдору мамлекеттин каржылоосуз долбоордун каржылык жактан пайдалуу болушу күмөн экенин көрсөткөндө, бул долбоордун жашоого жөндөмдүүлүгү үчүн маанилүү болушу мүмкүн. Капиталдык салымдар, ошондой эле, мүмкүн болушунча ыңгайлуу шарттарда каржылоону камсыз кылуу менен, өкмөт үчүн долбоордун баасын төмөндөтүшү мүмкүн.

5. Дүйнөлүк практикада социалдык секторду каржылоонун инновациялык инструменттерин улуттук экономиканын социалдык секторун өнүктүрүү практикасында колдонуу. Бул коомдук каражаттарды каржылык ресурстарды башкаруу оптималдаштыруу коомдук байланыштар жана башка баалуу кагаздар болушу мүмкүн. СФ финансылык ресурстарын жана программаларын натыйжалуу башкаруу үчүн финансылык каражаттардын агымына мониторинг жүргүзүүнүн, инвестициялык портфелди түзүүнүн жана чыгымдоонун натыйжалуулугуна талдоо жүргүзүүнүн жана баа берүүнүн эрежелерин жана ыкмаларын жетекчиликке алуу керек.

Фондду башкаруу системасы социалдык программаларды каржылоо тобокелдиктерине үзгүлтүксүз баа берүүнү, ошондой эле финансылык тобокелдиктерди башкаруу боюнча стратегияны иштеп чыгууну жана ишке ашырууну талап кылат.

6. Социалдык сфераны каржылоо боюнча расмий статистикалык маалыматтарды берүүнүн ушул практикасы аны издөөнү, талдоону, салыштырууну жана башка өлкөлөр менен баалоону кыйындатат. Белгилей кетсек, КРдин СФ толук эмес статистикалык маалымат берип жатат. Ар бир камсыздандырылган адам боюнча ачык-айкындуулук жана отчеттуулук системасын киргизүү мамлекет тарабынан гана эмес, бардык кызыкдар тараптар тарабынан таасирдүү контролду ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

7. Демографиялык божомолдордун методологиясын социалдык сфераны өнүктүрүүнүн жана аны каржылоонун орто мөөнөттүү болжолдоолорун иштеп чыгуу практикасы үчүн колдонуу керек. Стратегияларды келечектеги керектөөлөргө ылайыкташтыруу үчүн демографиялык, социалдык-экономикалык тенденцияларды эске алуу керек. Социалдык коргоо

системасын модернизациялоо үчүн инновациялык маалыматтык технологияларды колдонуу социалдык сферанын бардык катышуучуларына финансылык ресурстарды түзүү жана бөлүштүрүү процесстерине катышууга жана контролдоого жана жеке маалыматтардын корголушун камсыз кылууга мүмкүндүк берет, бул үчүн инновациялык программалык камсыздоо, системанын ишинин алдыңкы методикаларын жана стандарттарын киргизүү, кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана системаны пайдалануу үчүн калкты окутуу талап кылынат.

8. Адамдык капиталды өнүктүрүү үчүн социалдык сфера базаны түзөт, бул мамлекеттен инклюзивдик өнүгүү программаларын ишке ашырууну талап кылат, ал үчүн медициналык, билим берүү жана маданий уюмдардын инфраструктурасы жана шарттары бул үчүн ыңгайлаштырылып, ал үчүн модернизацияланышы керек. Инклюзивдик өнүгүү туруктуу экономикалык өсүшкө, улуттук коопсуздукту жана туруктуулукту чыңдоого жана ден соолук көрсөткүчтөрүн жакшыртууга багытталган. Ошондой эле социалдык теңчиликке багыт алуу КРнын ар бир жаранынын мамлекет тарабынан камсыз кылынууга жана контролдоонууга тийиш болгон ар кандай социалдык кызмат көрсөтүүлөргө бирдей жеткиликтүүлүгүн болжолдойт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1.Дженалиева, М.А. Проблемы и перспективы развития страхования в Кыргызской Республике [Текст] / М.А. Дженалиева, Н.И. Акылбекова // Экономика.Управление.Образование.– 2017. –№2(5). –С.14-17. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42336218>

2.Дженалиева, М.А. Некоторые вопросы формирования инвестиционных рисков в Кыргызской Республике[Текст] / М.А. Дженалиева, А.А. Саякбаева, А.Т. Сагынбаева// Евразийское Научное Объединение.– 2017. Том 2 № 1(23). – С.137-140. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28282530>

3.Дженалиева, М.А. Демографические особенности развития Кыргызстана и ее регионов[Текст] / М.А. Дженалиева, А.А. Саякбаева, Д.К. Омуралиева// Евразийское Научное Объединение.– 2017.-том 2 № 1(23). – С.134-137 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28282529>.

4.Дженалиева, М.А. Проблемы и перспективы развития страхового рынка в Кыргызской Республике [Текст] / М.А. Дженалиева, А.Б Бекбосунова // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. 2017. №4 (42). –С.18-20 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45595068>

5.Дженалиева, М.А. Роль внебюджетных фондов в современной экономике[Текст] / М.А. Дженалиева, М.А. Абильева // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. 2018. ISSN:1694-5778 С.186-188 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45722360>

6.Дженалиева, М.А. Экономическая безопасность как детерминанта национальной безопасности [Текст] / М.А. Дженалиева, Н.И. Акылбекова,

А.Т. Сагынбаева // Вопросы устойчивого развития общества.-2019.- № 4 – С.6-15. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47212388>

7.Дженалиева, М.А. Бренд как важный фактор укрепления рыночной ниши предприятия [Текст] / М.А. Дженалиева, А.У.Уланбекова //Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2019.№4(27).ISSN:1694-7347-С.121-125

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42421979>

8.Дженалиева, М.А. Финансирование социальных услуг в Кыргызской Республике[Текст] / М.А. Дженалиева, А.А. Байбосунова// Актуальные вопросы современной экономики.-2020.- №11– eISSN: 2311-4320 С.955-965 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44548360>.

9.Дженалиева, М.А. Модели социального страхования населения[Текст] / М.А. Дженалиева//Вопросы устойчивого развития общества. -2021. - № 4 – С.30-38. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45672465>

10.Дженалиева, М.А.Международный опыт социального страхования населения [Текст] / М.А.Дженалиева// Актуальные вопросы современной экономики.-2021.- №4 eISSN: 2311-4320 – С.79-85 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45658875>.

11.Дженалиева, М.А. Здравоохранение кыргызской республики в условиях пандемии covid-19 [Текст] /М.А. Дженалиева, Н.И. Акылбекова, Ж.Б. Баатырбекова// Актуальные вопросы современной экономики.-2021.- №10eISSN: 2311-4320–С.589-597

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47174266>.

12.Дженалиева, М.А. Повышение уровня жизни населения как ориентир развития экономики [Текст] / М.А. Дженалиева, А.Т. Сагынбаева // Актуальные вопросы современной экономики.-2021.- №4 -2021 - №10 eISSN: 2311-4320– С.579 -588<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47174265>

13.Дженалиева, М.А. Особенности развития страхования в КР [Текст] / М.А. Дженалиева, // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2021. - №2 (33) – С.39-44. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47283270>

14.Дженалиева, М.А. Причины теневой экономики и пути ее сокращения [Текст] / М.А. Дженалиева, //Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2021. - №2 (33) -2021. - №2 (33) – С.105-111 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47283282>

15. Дженалиева, М.А. Роль межбюджетных трансфертов в финансировании местных бюджетов Кыргызской Республики[Текст]/ М.А. Дженалиева, А.Т. Сагынбаева// Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2022. - №4 (39) С.83-89 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=53775396>

16.Дженалиева, М.А. Тенденции развития пенсионной системы в Кыргызской Республике[Текст]/ М.А. Дженалиева, Эсенгельди кызы А., Н.Т.Бекенов// В сборнике: Инновационные процессы в науке, технике и экономике. Материалы Международной научно-практической конференции.

В 2-х частях. Отв. редактор В.Я. Мауль. Тюмень. 2022.-С.222-228.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49276165>

17.Дженалиева, М.А. Страхование в Кыргызской Республике: проблемы и перспективы развития[Текст] / М.А. Дженалиева ,А.А.Мамбетова,К.А. Туратбек// В сборнике: Инновационные процессы в науке, технике и экономике. Материалы Международной научно-практической конференции. В 2-х частях. Отв. редактор В.Я. Мауль. Тюмень. 2022 – С.217-222.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49276164>

18.Дженалиева, М.А. Финансирование инвестиционных проектов с использованием механизма государственно-частного партнерства [Текст]/ М.А. Дженалиева, У.Э. Эркинбек // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2023. - №1 (40) С.17-21
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54709510>

19.Дженалиева, М.А. Связь между показателями демографического потенциала и климатическими аспектами водного стресса[Текст]/ М.А. Дженалиева, Н.Ж. Мукамбаев, И.Б., Мукамбаева, А.Е. Имакеева// <https://www.bio-conferences/orgarticles> 2024

20.Дженалиева, М.А. Содействие занятости для преодоления бедности [Текст]/ М.А. Дженалиева, А.А. Саякбаева// Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2024. - №1 (44).- С.103-110.

21.Дженалиева, М.А. Статистический анализ системы образования в Кыргызской Республике [Текст]/ М.А. Дженалиева, А.А. Саякбаева// Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2024. - №1 (44).- С.110-119.

22.Дженалиева, М.А. Финансирование как базовый фактор развития социального сектора[Текст]/ М.А. Дженалиева, Д.Бенгст// Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2024. - №2 (45).- С.55-61.

23. Дженалиева, М.А. Социальный фонд Кыргызской Ресублики как драйвер социальной защиты населения [Текст] / М.А. Дженалиева, Таалайбек Темирлан, А.А. Саякбаева // Общество.-2024. - №4-1(35).- С.18-11.

08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит адистиктери боюнча экономика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн «Кыргыз Республикасынын социалдык чөйрөсүн өнүктүрүү жана анын финансылык аспектилери» деген темада Дженалиева Мария Аширбековнанын диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: социалдык чөйрө, калкты социалдык жактан коргоо, социалдык камсыздандыруу, социалдык секторду каржылоо, КРнын СФ

кирешелери жана чыгашалары, корреляциялык жана регрессиялык талдоо, социалдык багытталган бюджет, социалдык

Диссертациянын изилдөө объектиси болуп КРнын экономикасынын социалдык сферасы саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп КРнын социалдык чөйрөсүн өнүктүрүүнү камсыз кылуучу социалдык-экономикалык процесстер, механизмдер жана инструменттер саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Иштин максаты - КРнын социалдык тармагын өнүктүрүү жана аны каржылоону модернизациялоо боюнча илимий жактан негизделген теориялык жоболорду жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөө методдору: жалпы илимий жана статистикалык изилдөө ыкмалары: абстракттуу, экономикалык жана математикалык изилдөө: илимий абстракциялоо, маанини экспликациялоо, монографиялык, логикалык, салыштырма анализ, статистикалык-экономикалык, структуралык-функционалдык, эсептөө-конструктивдүү, графикалык, корреляциялык-регрессиялык, статистикалык болжолдоо, экономикалык моделди куруу.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: социалдык сфераны каржылоонун теориялык, уюштуруучулук негиздерин аныктоонун жана жалпылоонун негизинде «социалдык сфера» «социалдык сектор» жана «социалдык ишкана» деген автордук аныктама берилген; социалдык коргоо системасын түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн айрым методологиялык аспектилерин такталды; социалдык сферасын каржылоону талдоонун негизинде структурасы, каржылоо булактары аныкталган жана жетишсиз каржылоо көйгөйлөрү; корреляциялык жана регрессиялык анализдин негизинде калктын жашоо деңгээлине таасир этүүчү социалдык-экономикалык факторлор; уюмдарынын структураларынын инновациялык 2035-жылга чейин социалдык секторду каржылоонун демографиялык көрсөткүчтөрүнүн болжолдуу баа берилген.

Колдонуу деңгээли: Изилдөөнүн натыйжалары КУУда сыналган. Ж. Баласагын. Практикалык сунуштар КРнын социалдык сферасын модернизациялоого жана аны каржылоого багытталган.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн натыйжалары КРнын социалдык сферасын өнүктүрүү жана каржылоону модернизациялоо менен алектенген министрликтердин жана ведомстволордун ишинде колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Дженалиевой Марии Аширбековна на тему: «Развитие социальной сферы Кыргызской Республики и её финансовые аспекты» на соискание учёной степени доктора экономических наук по специальности 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит

Ключевые слова: социальная сфера, социальная защита населения, социальное страхование, доходы и расходы СФ КР, корреляционно-регрессионный анализ, модель социально ориентированного бюджета, Инновационные источники и инструменты финансирования социальной сферы

Объектом диссертационного исследования обозначена социальная сфера экономики КР.

Предметом исследования являются социально-экономические процессы, механизмы и инструменты, обеспечивающие развитие социальной сферы КР и её финансовых аспектов.

Цель и задачи исследования. Целью диссертационной работы является разработка научно обоснованных теоретических положений и практических рекомендаций по развитию социальной сферы КР модернизации его финансирования.

Методы исследования: общенаучные, абстрактно-общенаучные, экономико-математические: научной абстракции, экспликации смысла, монографический, логический, сравнительно-сопоставительный, статистико-экономический, структурно-функциональный, расчетно-конструктивный, графический, корреляционно-регрессионный, прогнозирования, построения экономической модели.

Полученные результаты и их новизна: на основе определения и обобщения теоретических, организационных основ финансирования социальной сферы, дано авторское понятие «социальная сфера», «социальный сектор» и «социальное предприятие»; уточнены отдельные методологические аспекты системы социальной защиты; на основе анализа финансирования определена структура, выявлены проблемы финансирования; корреляционно-регрессионного определены основные социально-экономические факторы, влияющие на уровень жизни населения; разработаны инновационные формы структур организаций социальной сферы, инновационные источники и инструменты; даны прогнозные демографических показателей финансирования социальной сферы до 2035 г.

Степень использования: результаты исследования апробированы в КНУ им. Ж. Баласагына. Практические рекомендации направлены на модернизацию социального сферы КР и её финансирования.

Область применения: результаты могут использоваться в работе министерств и ведомств, занимающихся вопросами социальной сферы и её модернизации финансирования и в вузах КР.

SUMMARY

dissertation by Dzhenalievа Maria Ashirbekovna on the topic “Development of the social sphere of the Kyrgyz Republic and its financial aspects” for the degree of Doctor of Economic Sciences in specialties 08.00.10 - finance, money circulation and credit

Key words: social sphere, social protection of the population, social insurance, financing of the social sector, income Social Fund Kyrgyz Republic,

expenses Social Fund Kyrgyz Republic, correlation and regression analysis, model of a socially oriented budget, Innovative sources and tools for financing the social sector.

The object of the dissertation research is the social sector of the economy of the Kyrgyz Republic.

The subject of the study is socio-economic processes, mechanisms and tools that ensure the development social sphere of the Kyrgyz Republic.

Purpose and objectives of the study. The purpose dissertation work is to develop scientifically based theoretical provisions practical recommendations development social sector Kyrgyz Republic and the modernization financing.

Research methods: general scientific and statistical research: abstract general scientific, economic and mathematical research methods: scientific abstraction, explication meaning, monographic, logical, comparative analysis, statistical-economic, structural-functional, calculation-constructive, graphic, correlation-regression, statistical forecasting, construction an economic model.

The results obtained and their novelty: based on the definition and generalization theoretical, organizational foundations financing the social sector, the author's definition of "social sector" and "social enterprise" is given; certain methodological aspects formation and development social protection system population are clarified; based analysis macroeconomic factors social sector Kyrgyz Republic, the main trends development are identified; based on the analysis financing the social sector Kyrgyz Republic, the structure, sources of financing are determined and the problems insufficient financing social sector are identified; based on the correlation and regression analysis, the main socio-economic factors affecting the standard living the population are determined; innovative forms structures social sector organizations, innovative sources and instruments for financing the social sector are developed; forecast estimates demographic indicators of financing the social sector until 2035 are given.

Extent of use: the research results were tested at KNU named after. J. Balasagyn. Practical recommendations are aimed at modernizing the social sector of the Kyrgyz Republic and its financing.

Scope: the results study can be used in the work ministries departments involved in the development social sector Kyrgyz Republic modernization of its financing. The main provisions dissertation can also be used in universities of the Kyrgyz Republic by teachers, graduate students and students.